

TÜRKİYE GENÇ İŞADAMLARI DERNEĞİ
YOUNG BUSINESSMEN ASSOCIATION OF TURKIYE

**TÜRK
EKONOMİSİNİN
GELİŞME
SÜRECİNDE,
PARLAMENTONUN
KONUMU**

TÜRKİYE GENÇ İŞADAMLARI DERNEĞİ
YOUNG BUSINESSMEN ASSOCIATION OF TURKIYE

**TÜRK
EKONOMİSİNİN
GELİŞME
SÜRECİNDE,
PARLAMENTONUN
KONUMU**

EKİM 1992

Levent Ortaköy Yolu Korukent Sitesi R Blok Daire 3
80600 Levent - İstanbul - TÜRKİYE
Tel. / Phone : 274 99 74 - 75 Faks / Fax : 288 09 97

Bu raporun tamamı veya bir bölümü **TUGİAD “Türk Ekonomisinin Gelişme Sürecinde, Parlamantonun Konumu”** referansı yazılmak kaydıyla yazılabilir.

Basıldığı Yer

Simge Ofis Matbaacılık

Tel:567 64 64 – 544 66 24

ÖNSÖZ

Ekonomik kalkınma sürecinde hükümetler kadar, hükümetleri denetleyen ve çalışmalarını düzenleyen yasaları oluşturan parlamentolar da etkin rol oynamaktadır. Parlamentoların yapısı ve çalışma biçimi etkinliğin düzeyini yakından ilgilendirmektedir.

Ülkemizde parlamentonun günümüze değin geçirdiği aşamaların ortaya konması, gelecekteki gelişmelerin daha sağlıklı bir temele oturmasını sağlayacaktır. Bu yöndeki yürütülecek araştırmaların sonuçları ise atılması gereken adımlar ve olası önlemler konusunda bakış açısı yaratabilecektir.

Ekonomik kalkınmanın sürekli olması, yasamanın fonksiyonlarını gerektiği gibi ve hızlı bir biçimde yerine getirmesine de bağlıdır. Hükümetlerin ekonomik yaşamı düzenlerken başlıca dayanağı parlamentoların yasalaştırdığı kanunlardır. Bu kanunların oluşturulma süreci, sağlam bir temelde ve doğru bir içerikte oluşturulması oldukça önemlidir.

Yürütülen bu çalışmanın parlamentonun yapısı kadar ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerine ilişkin soruların cevaplanmasına çalışılmıştır. Ayrıca "Parlamentonun fonksiyonları" ve "TBMM'nin gelişme sürecinde nasıl bir seyir izlediği" konularına cevap aranmıştır. Söz konusu yaklaşımdan hareketle hazırlanan bu çalışmanın parlamentolar konusunda kamuoyunu bilgilendirmede, parlamenter rejime ve TBMM'ne olan güveni pekiştirmede etkili olacağına inanıyoruz.

Bu araştırma Suzan ARTEMEL, Doç. Dr. Ruhi GÜRDAL, Taylan KOVANLIKAYA ve Doç. Dr. Sahavet GÜRDAL tarafından yayına hazırlanmıştır. Raporun geliştirilmesinde görüş ve önerileri ile değerli katkılarını esirgemeyen TÜGİAD Genel Sekreteri Murat BEKDİK, Deniz BAYKARA, Aypar TOPKARA USLU ve TÜGİAD üyesi Nilgün İŞSEVEN'e teşekkür ederiz.

TÜGİAD

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

I.BÖLÜM

Parlamentolar ve Türk Parlamentosu

- 1.1 Parlamentoların Yapılarını Etkileyen Faktörler
- 1.2 Parlamentoların Yapıları
- 1.3 Meclislerin Başlıca Fonksiyonları
- 1.4 Gelişmekte Olan Ülkelerde Parlamentosunun Rolü
- 1.5 Türk Parlamentosu

II. BÖLÜM

TBMM'nin Gelişim Süreci ve Rolü

- 2.1 TBMM'nin Gelişimi
- 2.2 Gelişme Sürecinde TBMM'nin Rolü

III. BÖLÜM

TBMM'nin Anatomisi ve Bazı Uluslar arası Karşılaştırmalar

- 3.1 Meclisin Anatomisi
- 3.2 TBMM ile Bazı Ülke Parlamentolarının Karşılaştırılması

KAYNAKLAR

GİRİŞ

Ekonomik kalkınma sürecinde parlamentonun rolünü ortaya koymayı ve geleceğe dönük gereksinimleri karşılayacak adımlara ışık tutmaya hedefleyen bu çalışma, dört bölümden oluşmuştur.

Birinci bölümde, parlamentoların yapılarını etkileyen faktörler, parlamentonun yapıları, meclislerin başlıca fonksiyonları ile gelişmekte olan ülkelerde ve Türkiye'de parlamentonun rolü üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, TBMM'nin Cumhuriyet dönemindeki gelişimi, hazırlanan Anayasalarda yürütme ile yasama arasındaki ilişkiler, TBMM'nin Türkiye kalkınma sürecindeki farklı dönemlerde oynadığı rol ortaya konulmuştur.

Çok partili siyasi yaşama geçildikten sonraki dönemden günümüze kadar yasama görevini yerine getiren Meclislerde görev yapan milletvekillerinin öğrenim durumları, mesleki dağılımları ile parlamenterlerin ücretleri, parlamenterlere sağlanan hizmetler ve parlamento basın-yayın ilişkisi açısından bazı ülkelerle yapılan karşılaştırmalar üçüncü bölümde yer almıştır.

Dördüncü ve son bölümde ise, hükümetlerin yapısı ile ekonomik gelişme süreci arasındaki ilişkinin yanısıra siyasal istikrar ile ekonomik gelişme arasındaki ilişki de incelenmiştir.

I. BÖLÜM

PARLAMENTOLAR VE TÜRK PARLAMENTOSU

1.1. PARLAMENTOLARIN YAPILARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Yasamanın yapısı, ülkelerin politik sistemleri ve ekonomik kalkınma düzeylerine bağlı olarak değişmektedir. Yasama sistemlerini değişik faktörlere göre gruplandırmak mümkündür. Parlamentodaki meclis sayısı gruplandırma da temel alınabilecek önemli göstergelerden birisidir. Günümüzde parlamenter sisteme sahip ülkelerde tüm parlamentolar tek ya da iki meclise göre örgütlenmiştir. Dolayısıyla, Anayasal düzenlemelerde en önemli tartışmalardan biri parlamentonun tek ya da iki meclise dayandırılması konusu olmaktadır. Ancak her iki sistemin de birbirlerine karşı üstünlükleri yanında zayıf yönleri de bulunmaktadır. Bu nedenle ülkenin kendine özgü koşulları göz önüne alınarak hangi sistemin benimseneceğine karar verilmesi yerinde olacaktır.

Parlamenter sisteme sahip ve özellikle Batı Avrupa ülkelerinin siyasi politikalarının etkisi altında olan ülkelerin çoğunluğu, iki meclisli sistemi benimsemiştir. Diğer yandan, Yunanistan, İsrail, Norveç ve Türkiye gibi kimi yeni demokratikleşen ya da nüfusu küçük olan ülkeler ise, tek meclisli sistemi benimsemişlerdir.

1.1.1. MECLİS SAYISI

Tek Meclisli Yasama

Özellikle son 50 yılda, parlamenter sistemi benimseyen ülkelerde tek meclisli sistemin uygulanması giderek artmıştır. Bu yapıda tüm milletvekilleri aynı biçimde seçilirken benzer sorumluluk ve ayrıcalıklara da sahiptir. Az nüfuslu ülkelerde toplumun tüm kesimlerinin temsil edilebilmesinin kolay olması nedeniyle tek meclisli parlamentolar özellikle bu ülkelerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Tek meclisli sistemin en önemli üstünlüğü yasa yapma kolaylığıdır. Çünkü ikinci bir meclisin bulunması kararların tartışılma sürelerini uzatırken, karar verme sürecini de zorlaştırabilmektedir.

Özellikle yakın zamanda bağımsızlığına kavuşan ya da demokratikleşen ülkeler çoğunlukla tek meclisli sistemi benimsemişlerdir. Bu ülkelerin daha önce demokratikleşen ülkelere göre daha az

nüfusa sahip olmaları ve Batı Avrupa ve benzeri ülkelerdeki politikalardan daha az etkilenmeleri, tek meclisli sistemin uygulanmasını kolaylaştırmıştır.

İki Meclisli Yasama

İki meclisli sistem; yasama süreci, üye sayısı, seçim sistemi, gücü ve işlevleri açısından farklılık gösteren iki ayrı meclisten oluşmaktadır. Bu meclislerden birisi egemen rol oynarken yasamada daha etkin görevler yüklenmektedir. İkinci meclis daha çok parlamentonun yasama yetkisinin devamında ikincil görevleri yerine getirmektedir.

İkinci meclisin yapısı ve fonksiyonları hükümetin yapısına bağlı olarak değişmektedir. Tarihsel gelişim sürecinde Avrupa'da, parlamenter sistemde birinci meclis toplum tarafından seçilirken, ikinci meclis ise genellikle asillere ve toplumun üst kesimine ayrılmıştır. Demokrasinin gelişmesiyle birlikte bu nedenlerle kurulan ikinci meclislerin yasama ile ilgili işlevleri giderek azalmıştır.

İngiltere'deki Lordlar Kamarası, demokrasinin ilk zamanlarından kalan ve yasamada asillere temsil edilme olanağı sağlayan üst düzeyde bir meclis niteliğindedir. Bu meclisin üyeleri atama ya da meclis üyesinin varislerince oluşturulmaktadır. Kısaca, seçim yerine bazı ailelerin temsilinin devamı ya da asil unvanına sahip kişilerin göreve atanmalarıyla Lordlar Kamarasının oluşturulması söz konusudur. Bu nedenle bu meclis genellikle parti politikalarından bağımsız hareket etmektedir. Ancak günümüzde Lordlar Kamarasının yasamada oynadığı rol giderek azalmış, varlığı daha çok geleneksel yapının devamını sağlamaya dönük, protokol görevini yerine getiren temele dayandırılmıştır.

İki meclisli parlamentoların diğer örneklerinde, ikinci meclisin oluşturulmasının temel nedeni, halkın seçtiği birinci meclise oranla daha muhafazakar bir meclis oluşturma olanağının yaratılmasıdır. Birçok ülkede, bu meclisin üyeleri doğrudan seçimle değil, genellikle devletin çeşitli kademelerinde göreve gelenlerden oluşturulan seçim komisyonlarınca belirlenmektedir. Fransa ve Güney Afrika'da ikinci meclis için bu yöntem kullanılırken, Kanada'da ikinci meclisin üyeleri Devlet Başkam tarafından atanmaktadır.

İkinci mecliste genellikle atama yönteminin tercih edilme nedenleri; halk tarafından seçilen birinci meclise göre daha muhafazakar ve yasama gücü açısından daha zayıf bir meclis oluşturulması gereğine dayandırılmaktadır. Özellikle İngiliz parlamentosu bu olguya dayanmaktadır. İkinci meclis daha çok birinci meclisin hızlı çalışma gereği nedeniyle yeterince derinliğine inceleyemediği konuları irdeleme, konuları farklı bakış açılarıyla ele alarak değerlendirme olanağı sağlamaktadır. Aslında ikinci meclisin varlığı kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanmaktadır. İkinci meclis niteliği nedeniyle kamuoyundan daha bağımsız çalışma olanağına

sahiptir. Bu nedenle bu meclis oluşturulacak politikalar konusunda daha dikkatli davranma ve uzun süre düşünme fırsatı yaratmaktadır.

Demokrasinin genel kuralları içinde doğrudan seçimle meclis üyeliğine hak kazananları halkın yasamada gerçek temsilcileri olarak benimsemesi nedeniyle, atamayla işbaşına gelen ikinci meclisin gücünün daha zayıf olması doğaldır.

TEK MECLİSLİ SİSTEM	ÇİFT MECLİSLİ SİSTEM
<ul style="list-style-type: none"> • Özellikle nüfusu az olan ülkelerde daha yaygındır. • Çoğunlukla yeni demokratikleşen ülkelere benimsenmiştir. • Sistem, hızlı karar alma olanağını sağlayan bir yapıya sahiptir. • Yasama gücünün denetlenememesi nedeniyle ülke yararına olabilecek bir çok kararda aceleci davranılması olumsuz etki yaratabilmektedir.	<ul style="list-style-type: none"> • Toplumun tüm kesimlerinin daha iyi temsil edilmesini sağlaması nedeniyle yüksek nüfusa sahip ülkelerde daha yaygındır. • Batı Avrupa ülkeleri ve bunların etkisi altındaki ülkelerde daha çok benimsenmiştir. • Federal devletlerde, iki meclisli sistem, devletin düalist yapısını yansıtmaktadır • İkinci meclis, temsil gücü daha yüksek olan alt meclisin kararlarını denetleme olanağına sahiptir.

1.1.2. HÜKÜMETİN YAPISI

Parlamber Sistem

Parlamentoların sınıflandırılmasında rol oynayan diğeri bir faktör hükümetin türüdür. Parlamber sistemde Bakanlar Kurulu genellikle seçimle iş başına gelen mecliste çoğunluğa sahip parti ya da partilerce oluşturulmaktadır. Hükümet, görevini sürdürebilmek için bu mecliste çoğunluğun desteğini sağlamalıdır. Çoğunluk partisinden oluşturulan Bakanlar Kurulu, meclise karşı sorumludur ve politikaların oluşturulması sürecinde meclis, önemli görevler üstlenmektedir. Kısaca yürütme görevini üstlenen hükümetin, yasamaya karşı sorumluluğu söz konusudur. Bu nedenle parlamber sistemde meclisteki partilerin yapısı politikaların geliştirilmesinde ve uygulanmasında önemli rol oynamaktadır.

Özellikle iki partili sistemlerde, hükümet çoğunluk partisi üyelerinin kontrolindedir. Bu parti üyeleri parti görüşleri doğrultusunda oy verme eğilimindedirler ve parti liderlerinin görüşlerinin aksine oy vermeleri ise enderdir. Bu durum parti disiplininin güçlü olduğu ve hükümetin süresinin genellikle meclisteki oy çoğunluğunun muhafaza edildiği sürece devam ettiği İngiltere'de daha da belirginleşmektedir. Üyelerin parti görüşlerine uygun olmayan yönde oy vermeleri durumunda hükümet düşmekte ve yeni bir seçim olanağı doğmaktadır. Bu nedenle parti

disiplini önem kazanmaktadır.Özellikle İngiltere'dekine benzer parlamenter sistemlerde parti disiplininin üyelerin seçim bölgelerini temsil etme gücünü ve kendi fikirlerini söyleme özgürlüğünü kısıtladığı tartışılmaktadır.

Bu tür riskler ve güçlü parti disiplini çok partili sistemlerde de geçerlidir. Unutulmaması gereken nokta, hükümetlerin devamının meclisteki oy çokluğuna dayandığıdır. Buna karşın parti sayısının fazlalığı ve çıkar çatışması nedeniyle parti üyeleri çok partili sistemde zaman zaman parti disiplini saymaksızın kendi ya da geldiği bölgenin çıkarları doğrultusunda oy kullanabilmektedir. Hükümetin, oy çokluğuna dayanması nedeniyle parlamenter sistemde, değişik kamuoyu görüşlerinin ve meclis üyelerinin düşüncelerinin tartışılması bir ölçüde engellenmektedir. Bu nedenle meclis, daha çok politik partilerin görüşlerinin tartışıldığı bir yere dönüşmektedir.

Başkanlık Sistemi

Başkanlık sisteminde başkan ve başkan yardımcısı ile meclis üyelerinin seçimleri birbirinden ayrı olarak farklı süreler için yapılmaktadır. Bu sistemde hükümet ve meclis birbirinden çok daha bağımsız olarak hareket edebilmektedir. Parlamenter sistemde, partiler arasındaki güç yarışı, başkanlık sisteminde daha düşük düzeyde olmasına karşın, bu sistemde yürütme ile yasama organları arasında rekabet yaşanmaktadır. Meclis' üyeleri genellikle parti görüşlerine sıkı sıkıya bağlı kalmak yerine, öncelikle seçim bölgelerinin yararları ve kendi görüşleri doğrultusunda hareket etmekte ve oy kullanmaktadırlar. Başkanlık sisteminde meclis üyeleri, parti bağlarını göz önüne almaksızın hükümeti eleştirebilmektedir. Bu nedenle üyelerin görüşlerinin parti görüşleriyle her zaman uyum içinde olması sözkonusu değildir. Bu esneklik üyeler arasında seçim bölgelerine yönelik yasaların geçirilmesi ya da engellenmesi konusunda işbirliği olanağı yarattığı gibi yürütmeyi daha etkin denetleme ya da yürütmenin çalışmasını kolaylaştırma olanağı da sağlamaktadır. Üyeler, kendi seçim bölgelerinin çıkarları doğrultusunda denge ve denetleme mekanizmalarına farklı düzeylerde önem verme eğilimindedirler. Parlamento üyelerinin olaylar karşısındaki değişik tutumları ve mecliste birbirinden farklı çok sayıda görüşün bir arada bulunması nedeniyle özellikle hükümetin koordine edilmiş bir programı gerçekleştirmesi zaman zaman güçleşmektedir.

Başkanlık sisteminin uygulandığı ABD'de belirtilen nedenler yasa yapma sürecinde serbestliği önemli ölçüde etkilemesine karşın bu faktörlerden hiç birisi yasama sürecinde tam bir engel değildir. Ancak siyasal sistemin yeterince gelişmediği ülkelerde bu faktörler idarenin etkinliğinin sağlanmasında önemli engeller yaratabilmektedir.

Yasama ve yürütme organları arasındaki ilişkilerin genelde bağımsız olduğu ABD'deki sisteme benzer sistemlerde, ülke yönetimini oluşturan organlar (iki meclisli parlamento ve yürütme)

birbirlerine karşı güçlerini kaybetmemek için denge ve denetleme mekanizmalarını sürekli çalıştırma eğilimindedir.

Başkanlık sisteminde yasamaya ilişkin konuların oylanması işlemi partilerin ve parti üyelerinin kendi geleceklerini daha az etkilemektedir. Bu sistemde, gerek meclis üyelerinin, gerekse seçim bölgesinin parti bağımlılığı parlamenter sisteme göre daha zayıftır. Siyasal ve yasamaya ilişkin konularda meclisteki parti üyeleri parti liderleri paralelinde oy verip vermemekte serbesttir. Bu sistemde mecliste görev yapan üyeler kararlarını bağlı oldukları partiden çok; parti dışındaki baskı gruplarının, lobilerin, seçim çevrelerinin etkisi altında ve kendi düşünceleri doğrultusunda oluşturmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında oy verme işleminde İngiliz Avam Kamarasının üyelerinin, meslektaşları olan ABD Kongresi üyelerine göre partilerine bağımlılığı çok daha fazladır. ABD'de parti disiplinine bağlılık ise çoğunlukla meclis başkanının seçimi ve komisyonların atanması gibi süreçlerde işlemektedir.

PARLAMENTER SİSTEMİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

- Bakanlar Kurulu seçimle iş başına gelen mecliste çoğunluğa sahip parti ya da partilerce oluşturulmaktadır.
- İki partili sistemlerde parlamenterler genelde parti görüşleri doğrultusunda oy vermektedir.
- Partiler arası rekabet ve anlaşmazlıklar yaşanmaktadır.
- Parti disiplini genelde çok yüksek düzeydedir.

- Hükümetin devamlılığı mecliste oy çokluğunun sağlanabilmesi ile orantılıdır.
- Güçlü parti disiplini meclis üyelerinin seçim bölgelerini temsil gücünü azaltmaktadır.
- Parlamento ya da bakanlar kurulunun diğerinden daha etkin olması ülkeden ülkeye değişmektedir.
- Meclis partilerarası tartışmaların yapıldığı bir yere dönüşmektedir.

BAŞKANLIK SİSTEMİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

- Başkan ve meclis için seçimler birbirinden ayrı olarak farklı süreler için yapılmaktadır.
- Meclise seçildikten sonra parlamenterler seçtikleri bölgenin görüşleri doğrultusunda oy vermektedir.
- Parti disiplini genelde düşük kalmaktadır.
- Yasama ile yürütme organları arasında rekabet yaşanmaktadır.

- Hükümet varlığını meclise borçlu olmadığı için daha serbest hareket etmektedir.
- Seçim bölgelerinin görüşleri daha iyi bir şekilde temsil edilmektedir.
- Meclisin hükümetin faaliyetleri üzerindeki kontrolü daha azdır.
- Parti bağımlılığının az olması nedeniyle parlamenterlerin görüşleri konulara göre değişmektedir.

Federal Sistem

Devletin federal yapıya sahip olması iki meclisli sistemin benimsenmesinde rol oynayan önemli faktörlerden birisidir. Federal yapıya sahip ülkelerde meclislerin birinde eyalet temsilcileri diğerinde ise genel olarak nüfus büyüklüğüne göre bölgelerden seçim yoluyla gelen temsilciler yer almaktadır. Eyalet temsilcilerinin yer aldığı meclis ülkelere göre farklı biçimlerde oluşturulabilmektedir. Bazı ülkelerde bu mecliste görev alanlar seçimle işbaşına gelmemektedir. Örneğin Almanya'da bu üyeler eyalet hükümetlerinin temsilcisi olarak atanmaktadırlar. Ancak birçok ülkede ise birinci meclis üyeleri gibi ikinci meclis üyeleri de seçimle işbaşına gelmektedir. Meclislerdeki eyalet temsilci sayılarının belirlenmesinde de farklı uygulamalar bulunmaktadır. Örneğin Avustralya, İsviçre, Brezilya ve ABD'de her eyalet ikinci meclise (Senato) eşit sayıda üye göndermektedir. Bu ülkelerde birinci mecliste temsil oranları ise nüfus büyüklüklerine göre saptanmaktadır. Buna karşın, birçok ülkede ise eyaletlerin her iki meclisteki temsilci sayıları farklılık gösterebilmektedir. Örneğin Almanya, İspanya ve Kanada'da her eyalete meclislerde temsilci bulundurma garantisi verilirken, temsilci sayılarında ise eyaletin nüfusu ve statüsüne göre farklılıklar yaratılmıştır. Yine bu ülkelerde seçim yerine atama yoluyla meclis üyeliği olanağı sağlanmıştır.

Belirtilen tüm durumlarda yasama görevini yerine getiren her iki meclis yasama sürecinde eşit düzeyde öneme ve güce sahip olabilmektedir. Ancak meclisler eşit güce sahip gözükseler bile, sistemin kuvvetler ayrılığına dayanma düzeyine bağlı olarak yüklendikleri sorumluluklar ve işlevler önemli ölçüde farklılık göstermektedir.

Federal Sistem ile İki Meclisli Yasama Arasındaki İlişki

Federal sistem ile iki meclisli yasama arasında açık ve mantığa uygun bir ilişki bulunmaktadır. Merkezi hükümet ile eyaletler arasında güçlerin bölünmesi durumunda eyalet temsilcilerinin farklı bir mecliste yer almaları kuvvetler ayrılığı ilkesinin korunmasını sağlamaktadır. Geçmişten bu yana hem parlamenter hem de başkanlık sisteminde iki meclisli sisteme doğru bir eğilim vardır. Bunun başlıca nedeni, ikinci meclisin birinci meclisin faaliyetlerini inceleme olanağına sahip olmasıdır. Bu durumlarda ikinci meclislerin görevleri arasında yasa tasarılarının topluma, eyaletlere ve ülkeye olabilecek etkilerini saptamak ve incelemektir. Parlamenter sistemde yönetim, meclislerden birisine karşı sorumlu olup genellikle söz konusu meclis üyeleri egemen konumdadır. Parlamenter sistemlerde Bakanlar Kurulu meclisteki çoğunluğa dayalı olarak oluşurken, komisyonların gücü oldukça zayıftır. Buna karşın başkanlık sisteminde meclislerin gücü genellikle güçlü komisyonlara dayanmaktadır.

1.2. PARLAMENTOLARIN YAPILARI

1.2.1. PARLAMENTOLARDA PARTİLER VE GRUPLAR

Hükümetlerin temsil gücüne dayalı olarak oluşturduğu sistemlerde politik partiler toplumun farklı kesimlerinin isteklerini yansıtan araçlar gibidir. Liberal demokrasilerde, partilerin mümkün olduğu kadar fazla sayıda üyesini meclise gönderme çabaları kolayca izlenebilecek başlıca uğraşlarından birisidir. Partiler arasındaki mücadele seçimlerle anlam kazanmaktadır. Ancak partiler arasındaki yarış seçimler dışında aynı görüşe sahip ya da aynı partiye ait üyeleri bir araya getiren dernekler ve birlikler yoluyla politik gruplar oluşturularak parlamentoya taşınmaktadır.

Konuya bağlı olarak bu tür grupların oluşturulması doğal karşılanmaktadır. Buna karşın, parlamentolarda siyasal parti ve grupların resmi olarak tanınmasına ancak yakın geçmişte bu ölçüde önem verilmiştir. Partilerin fonksiyonlarının tanınma oranı ülkelere göre büyük farklılıklar göstermektedir. Siyasal partilerin fonksiyonları parlamentonun işleyiş biçimi, partilere ilişkin yasalar, seçimler ya da yasal düzenlemeler ve bazı ülkelerde anayasalarda tanımlarken, Ürdün ve Monako gibi ülkelerde ise politik partiler tanınmamaktadır.

SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE SİYASAL PARTİLERİN PARLAMENTODA GRUP OLUŞTURMALARININ YASAL OLARAK TANINMASI

• Anayasa'da	Brezilya, İtalya, İspanya, İsveç,
• Parlamentonun İşleyiş Biçiminde	Almanya, Belçika, Fransa
• Partilere İlişkin Yasalar	İsviçre, Tayland, İngiltere
•Partiler vardır, ancak Resmi Olarak Tanınmaz	Japonya, ABD, Kanada
• Sadece Bir Parti Vardır	Kenya
• Parlamentoda Partiler Tanınmaz	Monako, Ürdün, Tunus, Kuveyt

Grup kurabilmek için sahip olunması gereken üye sayısı ise ülkeden ülkeye değişmektedir. Bu sayı Norveç'te olduğu gibi en az bir üyeden Fransa ve Hindistan'da olduğu gibi 30 üyeye kadar çıkmaktadır. Grup oluşturma olanağı partilere; komisyonlarda üyelik, oturumlarda konuşma hakkı, parlamento binasında ofis ve sekreteryaya hizmetleri gibi değişik hak ve olanaklar yaratmaktadır.

1.2.2. KOMİSYONLAR

Bütün meclisler komisyonlara dayalı olarak örgütlenmiştir. Bu komisyonlar meclis üyelerinden oluşturulan özel grupların belirli konular üzerinde özenle ve dikkatle çalışmasını sağlamak

amacıyla oluşturulmaktadır. Komisyonlar alınabilecek kararlar konusunda yasamaya öneriler sunmaktadır.

Yasama işlemlerindeki yoğunluk tüm meclislerin belirgin özelliklerinden birisidir. Bu nedenle belirtilen türde alt yasama organları olmaksızın yasama işlemlerinin yerine getirilmesi mümkün değildir. Komisyonlar genel olarak konulara göre oluşturulmaktadır. Ancak meclisin özelliklerine ve yapısına bağlı olarak farklı işlevlere sahip olabilmektedir. Meclislere göre komisyon sayısı önemli ölçüde değişiklik görmektedir. Örneğin Fransa Millet Meclisinde 6 devamlı komisyon bulunurken, İngiltere Avam Kamarasında ise 30 komisyon bulunmaktadır.

Komisyonların Örgütlenmesi

Her komisyonun süreci ve yapısı meclislere göre değişiklik göstermektedir. İşlevlerine bağlı olarak çok farklı türde komisyonlar bulunmaktadır. Komisyonlar finansman, dış ilişkiler, sosyal ilişkiler ya da ulusal güvenlik gibi görev yaptıkları belirgin konularla ilgili tüm yasa tasarıları ya da diğer sorunlar üzerinde çalışmaktadırlar.

Komisyonların oluşturulması işlemi de farklılık göstermektedir. Bazı durumlarda komisyonlar tüm ya da bazı bakanlıkların çabalarını denetleme amacıyla örgütlenirken, bakanlıklarla ilgili olmayan belirli konular çerçevesinde de örgütlenebilmektedir. Olağandışı durumlarda ise ulus için önemli ve acil konuların incelenmesi ve tartışılması amacıyla geçici komisyonlar oluşturulabilmektedir. Tüm bunların yanında komisyonların ilgi alanına giren, daha derinliğine incelenmesi ve uzmanlarca değerlendirilmesi gereken konularda alt komisyonlar kurulabilmektedir.

Komisyonlar

Ülke ve Meclis(ler)	Daimi Komisyon Sayısı	Komisyonların örgütlenmesinde gözönüne alınan kriterler	Komisyon üyelerinin seçimi	Komisyonlara katılmaya ilişkin sınırlamalar
ABD Senato Temsilciler Meclisi	16 22	Komisyonlar bakanlıklara göre kurulmamaktadır. Genelde bakanlık konularına göre kurulur, ancak bakanlık konularıyla ilgili birden fazla komisyon bulunabilmektedir.	Siyasi parti gruplarının önerisiyle meclis tarafından seçilmektedir.	En fazla 1 ya da 2 komisyonla sınırlanmıştır. Parti gruplarının kendi kurallarına göre sınırlamalar söz konusu olabilir.
BREZİLYA Federal Senato Millet Meclisi	18 20	Konuya göre kurulmaktadır, komisyonların inceledikleri konular bakanlık konularından farklıdır.	Siyasi parti başkanlarının önerisiyle Meclis Başkanı tarafından seçilmektedir.	Senato'da sınırsız, Temsilciler Meclisinde sınırlı katılım.
FRANSA Senato Millet Meclisi	6 6	Konuya göre kurulmaktadır, komisyonların inceledikleri konular bakanlık konularından farklıdır.	Siyasi parti gruplarının meclisteki üye sayılarına bağlı olarak meclis tarafından seçilmektedir.	Milletvekilleri en fazla 1 daimi komisyonunda görev alabilmektedir.
İNGİLTERE Lordlar Kamarası Avam Kamarası	14 30	Komisyonlar bakanlıklara göre kurulmaktadır. 14'ü sadece bakanlıkların faaliyetlerini izlemektedir.	Seçim Komisyonun önerileri üzerine atanmaktadır. Seçim Komisyonun önerileri üzerine meclis tarafından seçilmektedir.	Yok. Yok.
İSVEÇ Parlamento	16	Konuya göre kurulmaktadır, ancak konular bakanlık konularına yakındır.	Riksdag tarafından seçilmektedir.	Yok.
İTALYA Senato Millet Meclisi	12 14	Titim konuya göre kurulurlar ve aynı zamanda bakanlıkların faaliyetlerini izlemektedirler.	Siyasi parti gruplarının meclisteki üye sayılarına bağlı olarak Meclis Başkanı tarafından atanmaktadır.	Milletvekilleri genelde 1 daimi komisyonunda görev alabilmektedir.
JAPONYA Senato Temsilciler Meclisi	16 18	Çoğu bakanlıklara göre oluşturulmaktadır.	Siyasi parti gruplarının Meclisteki üye sayılarına bağlı olarak Meclis Başkanı tarafından atanmaktadır.	En fazla 2 komisyona katılım söz konusudur. En az 1 komisyona katılma zorunluluğu bulunmaktadır.
TÜRKİYE TBMM	16	Konuya göre kurulmalarına karşın, konular bakanlık konularına yakındır.	Siyasi parti gruplarının Meclisteki üye sayılarına bağlı olarak Meclis Başkanı tarafından atanmaktadır.	Plan ve Bütçe Komisyonu ve Dilekçe Komisyonunda üye olanlar diğer komisyonlara üye olamazlar. Diğer komisyonlarda sınırsız katılım hakkı bulunmaktadır.

Kaynak: Inter-Parliamentary Union.

Komisyon Üyelerinin Seçimi

Komisyonlar arasındaki diğer bir farklılık ise, parlamentoların komisyon üyelerini atama biçimlerinden kaynaklanmaktadır. Bazı parlamentolarda komisyon üyeleri meclis üyelerince seçilirken bazılarında ise meclis ya da meclis başkanı tarafından atanmaktadır. Komisyonlarda görev alacak üyelerin nitelikleri konusunda meclislere göre bazı koşullar aranabilmektedir. Meclislerin birçoğunda parti grupları komisyonlar için eşit sayıda aday göstermekte ve meclis başkanı gösterilen adaylar arasından partilerin meclisteki gücüne orantılı olarak atama işlemi yapmaktadır.

Meclislerin bazılarında aynı üyenin görev yapabileceği komisyon sayısına sınırlama getirilebilmektedir. Örneğin Fransa'da meclis üyesi sürekli komisyonların sadece birisinde görev alma hakkına sahipken, Almanya, İsrail ve İngiltere parlamentolarında üyelerin görev alabilecekleri komisyon sayısı konusunda herhangi bir sınırlama bulunmamaktadır. Buna karşın Japon parlamentosunda ise bir üyenin en az bir komisyonda görev yapması istenmektedir.

Yasama sürecinde komisyonların önemi de değişmektedir. Örneğin komisyon sistemi İngiliz parlamentosunda oldukça zayıftır. Buna karşın ABD'deki yapı ise komisyonlara çok önemli

etkinlikler sağlamaktadır. Bu komisyonlar zaman zaman yasamaya ilişkin tasarılar konusunda meclis için hazırlayacakları raporları ihmal ederek, yasama organının gücüne karşı koyabilmektedir. Fransa, Almanya ve İtalya'daki komisyonların etkinliği ise açıklanan bu iki aşırı ucun arasındadır.

Komisyonların Etkinliği

Komisyonların gücü hükümetin ve yasamanın gücüne bağlı olarak değişmektedir. Güçlü, devamlılık gösteren bir Bakanlar Kuruluna sahip parlamenter sistemlerde komisyonların gücü oldukça zayıftır. Çoğunlukla Bakanlar Kurulu yasa tasarısının kanunlaşip kanunlaşmayacağı konusunda karar verirken parlamento üyeleri ise tasarıda temel bir değişiklik yapmaktansa Bakanlar Kurulunun kararlarını benimsemektedirler. Buna karşın, yasa yapma gücü yasama ve yürütme görevlerine birbirinden ayrı olarak seçilen meclislere bölündüğünde, komisyonlar uzmanlık alanlarındaki politikaları önemli ölçüde etkileyebilmektedirler.

Parlamento Başkan ve Başkanlıkları

Ülke ve Meclis(ler)	Başkan(lar)	Seçilme veya atanma yöntemi	Başkanlık süresi	Başkan'ın a) Yıllık ücreti b) Ek ödenekler	Fonksiyon ve güçleri
ABD Senato	1)ABD Başkanvekili 2)Başkan 3)Çoğunluk lideri	1)ABD Başkanı ile beraber seçilir 2)Senato tarafından seçilir 3)Çoğunluk parti tarafından seçilir.	Senato'nun hizmet süresi (6 sene)	a) 1) \$85.000 2) \$75.100 b) Konut; koruma; personel; resmi araba	1) ya da 2) Senato'yu toplantıya çağırır , oturumlara başkanlık yapar, düzeni korur. 1) tartışmalara katılmaz, oy vermez. 2) başkanlık yaparken tartışmalara katılmaz ancak oy verebilir. 3) çeşitli idari görevleri yerine getirir
Temsilciler Meclisi	Sözütü	Meclis tarafından seçilir.	Meclisin hizmet süresi (2 sene)	a) \$94.200 b) Personel; ek harçlıklar; araba ve şoför	Toplantıya çağırır, komisyon başkanlarını atar, oturumlara başkanlık yapar, düzeni korur, tartışmalara katılır, oy verir, idari görevlerini yerine getirir
HINDİSTAN Devlet Şurası	Başkan	Hindistanın Başkanvekili, Meclis tarafından seçilir.	5 sene	a) \$2280 b) Yılda \$480; konut; koruma; personel; araba	Toplantıya çağırır, komisyon üyelerini atar , oturumlara başkanlık yapar, düzeni korur, tartışmalara katılır, oy verir, idari görevlerini yerine getirir
Millet Meclisi	Sözütü	Meclisin çoğunluğa ile seçilir.	Meclisin hizmet süresi (5 sene)	a) Yılda \$2700 b) Yılda \$600; konut; koruma; personel; araba	Yukarıdaki gibi, bu meclisin Başkanı tartışmalara katılmaz
İNGİLTERE Lordlar Kamarası	Başkan	Başbakanın tavsiyesi ile Kral tarafından atanır	Başbakanın isteği üzerine değişir	a) Az miktarda ek harçlık b) Yok	Meclis toplantıya çağırır, tartışmalara başkanlık yapar
Avam Kamarası	Sözütü	Parlamento tarafından seçilir, Kral onaylar.	Meclisin hizmet süresi (5 sene)	a) Yılda \$58.000 ve ek harçlık b) Konut; koruma; personel; araba	Meclis toplantıya çağırır, komisyon başkanlarını atar, tartışmalara başkanlık yapar, düzeni korur, tartışmalara katılmaz, ancak oy verebilir
İTALYA Senato	Her meclis için: 4 başkanvekili, 3 katip üyesi, 8 idare amiri	Meclisler tarafından seçilir.	Meclisin hizmet süresi (5 sene)	Ek ödemeler, konut, personel, araba	Meclis temsil eder, Meclis ve komisyonları toplar, idari görevleri yerine getirir, Mecliste düzeni korur, oylamaların sonuçlarını yayımlar, tartışmalara katılmaz, oy vermez. Millet Meclisinin Başkanı meclislerin ortak oturumlara başkanlık yapar.
TÜRKİYE TBMM	Meclis başkanı, 4 başkanvekili, 7 katip üyesi, 3 idare amiri	Meclis Başkanı TBMM tarafından seçilir. Diğerleri siyasi parti gruplarının kuvvetleri altında TBMM tarafından seçilir.	Bir yasama döneminde 2 seçim yapılır. İlk görev süresi iki sene, ikinci ise üç sene.	a) Milletvekili ücretinin aynası b) Meclis Başkanı için yılda 33765; lojman; koruma; araba	TBMM, Başkanlık Divanı ve Danışma Kurulu'na başkanlık yapar, komisyonların faaliyetlerini takip eder, çeşitli idari görevleri yerine getirir.
YUNANİSTAN Millet Meclisi	Başkan, 3 başkanvekili, 3 katip üyesi, 6 idare amiri	Meclis tarafından seçilir.	Başkan ve başkanvekilleri; meclisin hizmet süresi, diğerleri 1 sene	a) Milletvekillerinin ücretlerinin %140' b) Yılda \$4.300; lojman; personel, resmi araba	Tartışmalara başkanlık yapar, oylamaların sonuçlarını yayımlar, çeşitli idari görevleri yerine getirir, Meclis temsil eder, meclisin harcamalarından sorumlu

Kaynak: Inter-Parliamentary Union.

1.2.3. MECLİS BAŞKANI

Meclis Başkanı genellikle meclis üyeleri arasından seçilmekte ya da atanmaktadır. Meclis Başkanının parlamento dışından seçildiği durumlara nadiren rastlanmaktadır. Örneğin Amerikan Kongresi'nde Senato Başkanlığı görevini ABD Devlet Başkanı'nın yardımcısı üstlenmektedir. Hindistan parlamentosunun ikinci meclisi olan Devlet Şurası'nın (Council of State) başkanlığını da Amerikan Kongresi'nde olduğu gibi Hindistan Devlet Başkan Yardımcısı yapmaktadır.

Meclis Başkanının birincil görevi belirlenmiş kurallara uygun işleyişi sağlamak, düzeni korumak ve kuralları uygulamaktır. Birleşimleri yönetme görevi yanında Parlamente'nin düzgün bir biçimde işleyişini sağlamaya dönük birçok fonksiyonu da yerine getirmektedir. Bu fonksiyonlar parlamente'nin yönetimi ve parlamento'ya ilişkin konularda yorumlar getirmek gibi hususları içermektedir.

Genel olarak Meclis Başkanlarının görevleri kısaca; yasama işleminin düzeninin sağlanması, parlamente'nin toplanması, oturumlara başkanlık edilmesi, kuralların korunması ve yaptırımların uygulanması olarak tanımlanabilir. Bazı ülke meclislerinde ise meclis Başkanlarının tartışmalara katılması ve oy kullanması yasaklanmıştır.

1.3. MECLİSLERİN BAŞLICA FONKSİYONLARI

Meclisin temel görevi genelde yasama fonksiyonunu yerine getirmektir. Toplumun istekleri doğrultusunda oluşan Meclis toplumu doğrudan temsil ederken, onun istek ve gereksimlerini yerine getirmeye çalışır. Gerçekte meclis, yönetimin kurallarına karşı toplumun hiçbir söz hakkı olmadığı rejimlerle tüm kararları toplumun oluşturduğu rejimler arasında önemli bir rol oynamaktadır. Birçok ülkede önemli politikaların ve kuralların birçoğunun uygulamaya konmadan önce, meclis tarafından gözden geçirildiği ve sonra uygulamaya konduğu bir gerçektir. Genel kuralların oluşturulmasında meclislerin rolü ülkelere göre önemli değişiklik göstermektedir. Buna karşın, birçok ülkede yasaların çerçevesi ilk olarak yürütme ya da devletin üst kademe yöneticileri tarafında meclis dışında hazırlanmaktadır.

1.3.1. KANUN YAPMA FONKSİYONU

Meclisler kanun yapma hakkına sahip olsalar da bu işlevlerini genellikle tek başlarına yerine getirememektedirler. Kanunlar Meclis tarafından yapılırsa da bazen meclisler bu süreci tamamlama yetkisine sahip değildir. Hazırlanan yasaların Devlet Başkanına, Kral'a, Bakanlara ya da ilgili yöneticilere sunulması öngörülmektedir. Çoğunlukla kanun yapma görevi yürütmenin onayının alınması gereği nedeniyle sadece mecliste tamamlanamamaktadır. Ancak bu işlem bazen formaliteden ibarettir. Örneğin İngiltere'de tasarıların kanunlaşmadan önce Kraliçeye sunulması ve onayının alınması zorunluluğu bulunmaktadır. Ancak onayın reddi ise sözkonusu değildir.

Parlamente sistemine dayalı rejimlerde kamuyu ilgilendiren kararlar ve yasalar genel olarak Bakanlar Kurulu ya da Bakanlar tarafından hazırlanmakta, mecliste tartışılarak düzenlemeler yapılmakta ve kanunlaştırılmaktadır. Ancak, örneğin Amerikan Kongresi'nde olduğu gibi, yasaların hazırlanmasında ve kanunlaşmasında meclis etkin rol oynamaktadır. Buna karşın, meclisin kanun yapmadaki rolü sınırsız değildir. Çünkü ABD Devlet Başkanı Kongre'den geçen yasayı veto hakkına sahiptir. Başkan tarafından veto edilen yasanın kabulü ise Kongre'nin her iki meclisinde 2/3 oranında çoğunluğun onayına bağlıdır. Bu veto yetkisi Başkanlar tarafından etkin bir biçimde sıkça kullanılmaktadır. Bu örnek meclisin tek başına yasa yapma yetkisine tam olarak sahip olmadığını açıkça göstermektedir.

Meclisin yasa yapma yetkisi üzerindeki bu denetleme faktörüne karşın, meclis genel olarak yasa yapma konusunda devletin diğer organlarına göre üst düzeyde yetkiye ve önceliklere sahiptir. Yürütmenin yasa çıkarma yetkisine sahip olduğu durumlarda bile, kararnamelerin meclis tarafından düzeltilebilmesi ya da benimsenmemesi mümkün olmaktadır. Tüm bunlara karşın yasa yapma süreci içinde meclisin, yürütmenin formaliteden ibaret olmayan bir onayına ihtiyacı olsa bile, eğer meclis yeterince kararlı ve birlik içindeyse süreci başarı ile tamamlama imkanına sahiptir. Bu durumlarda yasa hakkında son söz meclis tarafından söylenmektedir.

1.3.2. ULUSAL HEDEFLERİN OLUŞTURULMASI

Yasamanın süreci tam olarak meclis tarafından gerçekleştirilmese de meclisler bu süreçte çok önemli rol oynamaktadır. Ulusal hedeflerin ne ölçüde meclis tarafından belirlendiği ise yasaların meclis tarafından hazırlanıp hazırlanmamasına bağlıdır. Bu amaca yönelik yasalar benimsenmese bile meclis ulusal hedefleri oluşturma fonksiyonunu üstlenmektedir. Parlamento açısından bu hedefler genel olarak iki şekilde yerine getirilmektedir. Meclis herşeyden önce bir yasama organıdır. Yasama süreci bazı parlamentolarda tamamen meclislerin denetimi altında olmasına karşın bazı parlamentolarda ise tamamen yürütmenin elindedir. Kısaca, parlamentolar yasama sürecinin denetimi açısından bu iki ucun arasında farklı konumlarda fonksiyonlarını yerine getirmektedir. Ancak meclisin yasama görevini yerine getirdiği ülkelerin çoğunda genel olarak yasa tasarıları yürütme tarafından hazırlanmakta ve meclis tarafından onaylanmaktadır.

Yasamanın ulusal hedefleri oluşturmada oynadığı ikinci rol ise, özellikle yürütme tarafından sunulan yasa tasarıları üzerinde meclisin düzeltme ya da değişiklik yapma yetkisine dayanmaktadır. Yasa tasarılarının yürütme organı tarafından hazırlandığı durumlarda bile meclis, ulusal hedefleri önemli ölçüde etkileyebilecek değişiklikleri yapma olanağına sahip olacaktır. Kısaca meclisler özellikle yasa yapma yetkilerine bağlı olarak bu görevle ilgili birçok önemli fonksiyonu da üstlenmektedir.

PARLAMENTOLARIN BAŐLİCA FONKSİYONLARI

TEMSİL

- Meclis üyelerinin doğrudan seçmenler tarafından seçilmesi.
- Meclis üyelerinin seçim bölgelerinin istek ve gereksinimlerini bilmesi ve liderlerin topluma yakın olması.

YASAMA

- Yasama tasarılarının doğrudan doğruya üyeler tarafından verilmesi ve onaylanması.
- Yasa tasarılarının parlamentoda incelenmesi, düzeltilmesi.
- Geçen yasaların resmi olarak kanunlaştırılması ve uygulanması.

YÜRÜTMENİN DENETLENMESİ

- Komisyonların çoğunlukla Bakanlıklar paralelinde örgütlenmesi.
- Kamu kurum ve kuruluşlarının, üst düzey yöneticilerinin faaliyetlerinin izlenmesi.
- Parlamenter sistemde Başbakan'ın doğrudan parlamentoya karşı sorumlu olması.

ULUSAL AMAÇLARIN BELİRLENMESİ

- Parlamento'nun ülkenin gelişimini etkileyecek yasaları oluşturma gücünün bulunması.
- Yasamanın, yürütme ya da bir başka kurum tarafından hazırlanan yasaları değiştirme ya da düzeltme yapma gücünden kaynaklanan etkileri.

POLİTİKA ÜRETME

- Toplumun görüşlerinin parlamenterler tarafından temsil edilmesi.
- Farklı görüşlerin, hem parti üyesi olarak, hem de seçim bölgesinin temsilcisi olarak meclis üyeleri tarafından benimsenmesi.
- Ulusal ve uluslararası düzeyde öneme sahip konuların tartışılması için parlamentoda uygun bir zeminin hazırlanması.

BÜTÜNLEŞTİRİCİ ROLÜ

- Parlamenterlerin doğrudan halkı temsil etmeleri nedeniyle parlamentoda değişik demografik özelliklere sahip grupların bulunması.
- Bireyler kendi seçtikleri temsilcilerinin kendi hak ve özgürlüklerini koruyacağı düşüncesiyle meclis ve hükümete güven duymaları.
- Ulusal ve uluslararası kamuoyunun ülkenin politik sisteme yönelik tepkisinin büyük ölçüde hükümetin karşılaştığı sorunlara yönelik parlamentoda yapılan tartışmaları ve toplantıları izlemelerine bağlı olması.

POLİTİKACILARIN YETİŞTİRİLMESİ VE EĞİTİMİ

- Yeni siyasi liderlerin parlamentoda yetiştirilmesi ve eğitilmesi.
- Yeni siyasi liderlerin parlamentoda yaptıkları görevler sonucu kamuoyu ve diğer siyasetçiler tarafından tanınmaları.
- Siyasetçilerin başbakanlık, devlet başkanlığı gibi görevlere parlamentoda kazandıkları deneyim sonucu ulaşabilmeleri.

1.3.3. POLİTİKA OLUŞTURMA ROLÜ

Meclisin yasa yapma fonksiyonuna bağılı olarak hükümet ya da meclis üyeleri tarafından önerilen politikaları inceleme, geciktirme ve kanunlaştırma yetkisi nedeniyle meclis politika oluşturma sürecinde önemli rol oynamaktadır. Herşeyden önce meclis kamuoyunu temsil etmektedir ve oluşturulacak politikaların toplumun beklentilerine cevap verecek yönde geliştirilmesi konusunda sorumluluk taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında karşılaşılan sorunların tartışılması ve uygun politikaların oluşturulması sürecinde meclise önemli görevler düşmektedir. Bu nedenle politikaların oluşturulmasında oynadığı rol meclislerin yaygın kabul görmüş ikinci önemli fonksiyonu olarak tanımlanmaktadır.

Diğer yandan meclis ülkedeki politik çatışmaları düzenleme görevini de üstlenmektedir. Ülkeden ülkeye meclisteki tartışmalar farklı olmasına karşın, genel olarak meclisler ulusal açıdan önemli konularda tüm görüşlerin tartışabileceği bir ortamı yaratmaktadır. Tartışmaların düzeyi ise meclisten meclise farklılık göstermektedir. Yürütmenin eleştirilmesi, şikayetlerin ve konuların tartışılması doğal olarak yasaların yapılması ya da düzeltilmesi sürecine bağılı olarak gelişmektedir.

Tüm siyasal sistemlerde yasama tarafından yapılan kanunlara karşı bir muhalefet sözkonusudur. Hükümet programlarına karşı bu muhalefetin yapılış biçimi siyasal sistemin devamlılığı açısından önem kazanmaktadır. Örneğin İngiltere'de meclisin gücünün göreceli olarak düşük olması nedeniyle azınlık partisi çabalarının çoğunu çoğunluk partisinin uygulamalarına muhalefet için harcamaktadır. Diğer yandan, başka ülkelerde parlamenterler çoğu zaman bağılı oldukları partilerin görüşlerinden çok kendi seçim bölgelerinin istekleri doğrultusunda hareket edebilmektedir. Toplumun görüşlerini yansıtmaması açısından bu olgu, yasama organını devletin diğer kurum ve organlarından ayıran en belirgin özelliştir. Yasama organı dışında hiç bir kurumda toplumun istek ve gereksinimlerinin bu ölçüde temsil edildiği söylenemez.

Yasama süreci tartışmalara, oturumlara ve eleştirilere fırsat sağlayan ve birçok parlamentonun en fazla zamanını alan süreç niteliğindedir. Parlamentoda sosyal ve siyasal açıdan çok farklı isteklere sahip kesimlerin temsil edildiği düşünüldüğünde, ulusal düzeyde öneme sahip konulara özen gösterebilmek için yoğun zaman harcanması doğaldır. Bu açıdan bakıldığında parlamento, toplumdaki farklı düşünce ve isteklerden kaynaklanan sorunları çözmeye ve dengelemede önemli rol oynamaktadır.

Parlamenterlerin yasama, politika geliştirme ve yürütmenin denetiminde oynadığı rol birbiriyle içilintilidir. Bu fonksiyonlardan herhangi biri diğeri olmadan büyük ölçüde gerçekleştirilememektedir. Parlamenterler genel olarak bu fonksiyonları öncelikle kendileri, partileri ve temsil ettikleri kesim adına olanaklar ölçüsünde yerine getirmeye çalışmaktadır. Meclis üyeleriyle toplumun temsil edilmesi bir anlamda bireylerin parlamenterlere güç kullanma

haklarını devretmesi olarak tanımlanmaktadır. Çünkü parlamenterler, konularını temsil ettikleri kesimin onayıyla kazanmaktadır.

Bu nedenle parlamenterlerin kendi seçim bölgesinin istek ve ihtiyaçlarını benimsemesi ve gücünü o yönde kullanması beklenmektedir. Ancak bu konuda her ülkede olmasa bile çoğunda politik, ekonomik ve sosyal faktörler nedeniyle çelişkilerin ortaya çıkması ise doğaldır.

BÜTÜNLEŞTİRME ROLÜ

Parlamento üyelerinin değişik demografik özelliklere sahip olması nedeniyle meclis, ulusun politik açıdan bütünleşmesine yardımcı olmaktadır. Grup içinde toplumun tüm kesimlerine temsil olanağının verilmesi toplumsal düzeninin sağlanmasında meclisi ve hükümeti yasallaştırmaktadır. Bireyler kendi iradeleriyle seçtikleri temsilcilerinin, kendi hak ve özgürlüklerini koruyacağı düşüncesiyle meclise ve hükümete güven duyacaklardır. Bunun yanında parlamenterlerin hükümet ile ilişkileri, tartışma ortamı ise hükümete olan güveni pekiştirmektedir. Ancak, kamuoyunun politik sisteme yönelik tepkisi büyük ölçüde hükümetin karşılaştığı sorunlara yönelik yapılan oturumları, toplantıları izleyebilmesine bağlıdır. Çünkü toplum doğrudan doğruya temsil edilmektedir ve bu tartışmaların yapıldığı yer ise parlamentodur. Bireyler bu nedenle kendi düşüncelerinin mecliste temsil edildiğini görme arzusundadır.

SIYASETÇİLERİN EĞİTİMİNDE VE YETİŞTİRİLMESİNDE OYNADIĞI ROL

Siyasal yaşamda meclis üyeliğinden daha önemli görevler üstlenen siyasi liderlerin yetiştirilmesi ve eğitiminin sağlanmasında parlamentolar önemli rol üstlenmektedir. Birçok ülkede siyasiler Başbakanlık, Devlet Başkanlığı gibi görevlere parlamentoda kazandıkları deneyim sonucu ulaşabilmektedir. Parlamentolar aynı zamanda politikacılara siyasette uzmanlaşmayı sağlayan ve siyasi yaşam ilkelerine uyumu öğreten bir kurum niteliğindedir. Politikacılar amaçladıkları diğer görevlere ulaşabilmek için gerekli davranış biçimlerini ve deneyimi mecliste kazanma olanağına sahiptirler. Bu açıdan bakıldığında parlamentoların birçoğunun siyasi liderlerin yetişmesine zemin hazırladığı söylenebilecektir. Bu özellik yasama sürecindeki etkinliğinden bağımsız olarak parlamentoların siyasal sistem için üstlendikleri çok önemli fonksiyonlardan birisidir.

1.4. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE PARLAMENTONUN ROLÜ

Gelişmekte olan birçok ülkede, parlamentoların oluşturulmasının temel nedeni çağdaş bir devlet için parlamentonun gerekli olduğu düşüncesidir. Bu ülkelerde parlamentolar, ulusal güçlerin zorlamasıyla değil daha çok batılı ülkelerin desteğini sağlama amacıyla anayasalarda yer almıştır. Başlangıçta parlamentoların çağdaş hükümet kavramının bir parçası olduğu inancı yaratılmıştır. Parlamentoların temel fonksiyonunun genel olarak yasa yapma sürecinde toplumun değer ve yargılarının katkısını sağlamak olduğu varsayılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde meclis bu

fonksiyonunu genellikle yerine getirememektedir. Buna karşın ulusal politikalarda bütünleşme ve temsil gibi diğer önemli fonksiyonları üstlenmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları sorunlar gözönüne alındığında, tam demokratik yapıda ve güçlü bir parlamentonun ekonomik ve sosyal kalkınmayı engelleyebileceği söylenmektedir. Parlamentolarda önemli görülen konular üzerinde yoğunlaşılması ve tartışmaların uzatılması geliştirmekte olan ülkelere sosyal ve ekonomik kalkınmayı yavaşlatabilecek uygulamalardır. Bu ülkelere tam demokratik sistemlere göre ulusal konularda katılımın artırılması, hükümetin gücü ve yetkileri, sosyal ve ekonomik değerlerin daha adil dağıtılması, kişi hak ve özgürlüklerinin korunması, ulusal bütünleşmenin sağlanması gibi konular daha fazla baskı yaratmaktadır. Bu nedenle ulusal kalkınmanın gerçekleştirilmesinde gelişmiş ülke parlamentoları için ikinci derecede öneme sahip; politik bütünleşme, sosyalizasyon, politik yaşama katılımı ve parlamentonun toplum tarafından benimsenmesini sağlama gibi fonksiyonlar bu ülkelerin parlamentolarında daha önemli olmaktadır. Sonuç olarak zaman zaman parlamento yasa yapma ve temsil rolünden bile geçici olarak vazgeçebilmektedir. Kısaca ekonomik kalkınma, özgürlükler ve sosyoekonomik adalet, batı tipi demokrasilerine göre ön plana çıkmaktadır.

Tüm eksikliklerine karşın parlamentoların, ulusların kalkınmasında önemli bir role sahip oldukları tartışılmaz bir gerçektir. Herşeyden önce parlamentolar kalkınma için gerekli sosyal ortamı yaratmaktadır. Monarşi ya da Başkanlık sisteminde de yönetimin uygulamalarının ulusal çıkarlara uygunluğu düşük düzeyde olsa bile denetlenebilmektedir. Özellikle yürütmenin çok güçlü olduğu durumlarda yönetimin ulusal çıkarları gözardı etmesi ve kararlarını daha dar bir kesimin yararına alması olasıdır. Bu nedenle etkinliği istenen düzeyde olmasa da parlamentolar benzer rejimlerde de önemli rol oynamaktadır.

Parlamentonun gücünün ve etkinliğinin yeterli düzeyde olmaması sürekli olarak yeni demokrasileri tehdit eden en önemli unsurdur. Bu nedenle toplumun parlamenter düzene sahip çıkması bu ülkelere rejimin devamı için kaçınılmazdır. Gelişmekte olan ülkelere siyasi partilerin ortak özelliği, parti liderine ya da liderlerine bağımlı olmasıdır. Partiler çoğunlukla liderleriyle kimlik kazanmaktadır.

Parlamento üyelerinin birçoğunun yeterli deneyime sahip olmaması ise geliştirmekte olan ülke parlamentolarında görülen sorunlardan birisidir. Diğer yandan çalışma sürecinin geliştirilmesinde daha gelişmiş parlamentoların örnek alınması çoğu zaman sorunlar yaratmaktadır. Çünkü gelişmiş ülke parlamentolarının fonksiyonlarının tümünün siyasal sistemi yeterli ölçüde gelişmemiş ülke parlamentolarında gerçekleştirilmesi imkansızdır. Gelişmiş ülkelere parlamenterler bir yandan yönetimin faaliyetlerini yakından takip ederken diğer yandan topluma karşı sorumluluklarını yerine getirebilmektedir. Buna karşın geliştirmekte olan ülkelere parlamenterler altyapı, ekonomik ve sosyal yapıdan kaynaklanan nedenlere bağlı olarak bu fonksiyonları tam olarak yerine getirme olanağına sahip olamamaktadır.

Demokratik Temsil Kuramı

Demokrasi kuramında doğrudan doğruya seçimle oluşan meclis, yönetimin en üst organı olarak düşünülmektedir. Çünkü meclisin oluşturulmasında toplumun tercihleri rol oynamaktadır. Bu nedenle, meclisin ülkeyi yönetebilmek için yetki kullanma hakkına, niteliğine ve özellikle yasa yapma hakkına tam olarak sahip olması zorunludur. Sözkonusu durum bazı zamanlar ve bazı ülkeler için geçerli olmuştur. Buna karşın gerçek anlamda temsile dayalı bir yönetim için gerekli olan yetkilerle donatılmış bir parlamenter yapı hemen hemen olanaksız görülmektedir. Değişik grup ve farklı nitelikli üyelerden oluşan meclislerin, karmaşık bir yapıya sahip topluma ilişkin yasaları hazırlamada ve hükümetlerin sayıca çok ve değişik faaliyetlerini denetlemede ve eşgüdümde uzman olduğunu varsaymak oldukça iyimser bir yaklaşımdır. Bu beklenti temsilciler meclisinin yerine getiremeyeceği bazı fonksiyonlar nedeniyle ağır bir yükümlülük altına girmesine yol açmaktadır.

Hükümetin tekliflerinin analiz edilmesi, eleştirilmesi ve konu hakkında yargıya varılması iyi örgütlenmiş bir meclisin yerine getirmesi gereken başlıca görevlerdir. İyi bir meclis temsil ettiği toplumun istek ve arzularını ifade edebilmeli, kişi özgürlüklerini zedeleyici hükümet uygulamalarına engel olmalıdır. Bu fonksiyonlar yanında, meclis ulusu bir bütün olarak ilgilendiren önemli konularda yaratacağı tartışma ortamıyla kamuoyunu aydınlatma ve bilinçlendirme rolünü oynamalıdır. Yasa yapma sürecine katılmak ise iyi bir parlamenterin başlıca görevlerinden birisi olmalıdır. Meclislerin bu fonksiyonda oynadıkları rol önemli farklılıklar göstermektedir. Yasa yapma süreci giderek daha uzman bir kadro gerektirmektedir. Eğer meclis üyeleri teknik olarak yasama konusunda yeterli olmazsa bile, kendi uzmanlık alanlarıyla ilgili ve uzmanların yetersiz kaldığı konulara ağırlık verebilmektedir. Farklı bölge ve sınıfları temsil eden üyelerin deneyimlerini aktarmaları katılımcı bir sürecin oluşumunu sağlamaktadır. Seçim bölgelerini yakından tanımaları nedeniyle meclis üyeleri, kamuoyunun düşüncelerini meclise yansıtabilmekte ve bu nedenle çıkarılan yasaların benimsenme ve uygulanma olasılığı artmaktadır.

1.5. TÜRK PARLAMENTOSU

TBMM, çok partili tek meclisli bir yapıya sahiptir. TBMM, genel oyla seçilen 450 milletvekilinden oluşmakta ve seçimler beş yılda bir yapılmaktadır. En az 20 milletvekili ile temsil edilen siyasi partiler TBMM'inde grup kurma hakkına sahiptirler.

Gelişmekte olan ülkelerde parlamentonun fonksiyonu ile ilgili çıkan bazı sorunlar, Türkiye'de de yaşanmıştır. Bu sorunların en belirginini, yasama süresindeki uzun müzakere dönemleridir. 1982 Anayasa'sıyla, parlamenter sistemi daha etkin kılan ve hızını arttıran değişiklikler getirilmiştir. Bu yeniliklerin başlıcaları; kanun yapma sürecindeki basamakların azaltılması, tek meclis sisteminin benimsenmesi ve meclisin çalışma süresinin uzatılmasıdır. Bu değişikliklerle

yasamanın daha etkin çalışması ve dolaylı olarak hükümetlere oy çokluğu yetkisini vermesi amaçlanmıştır.

1.5.1.KANUNLARIN YAPILMASI

Gerekli Kurallar

Kanun teklif etmeye, Bakanlar Kurulu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri yetkilidirler. Üyeler kendi tekliflerini Meclisin ilgili komisyonlarında savunma hakkına sahiptir.

Hükümetçe hazırlanan kanun tasarıları, tüm Bakanlar tarafından imzalanmış olarak ve gerekçesi ile birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunulmaktadır. Milletvekillerince verilen kanun tekliflerinde bir ya da daha çok imza bulunabilmekte ve gerekçesi ile birlikte Başkanlığa verilmektedir. Kanun tasarı ve teklifleri ise Başkanlıkça, Komisyonlara doğrudan doğruya havale edilmektedir.

Kanunların Görüşülmesi ve Kabulü

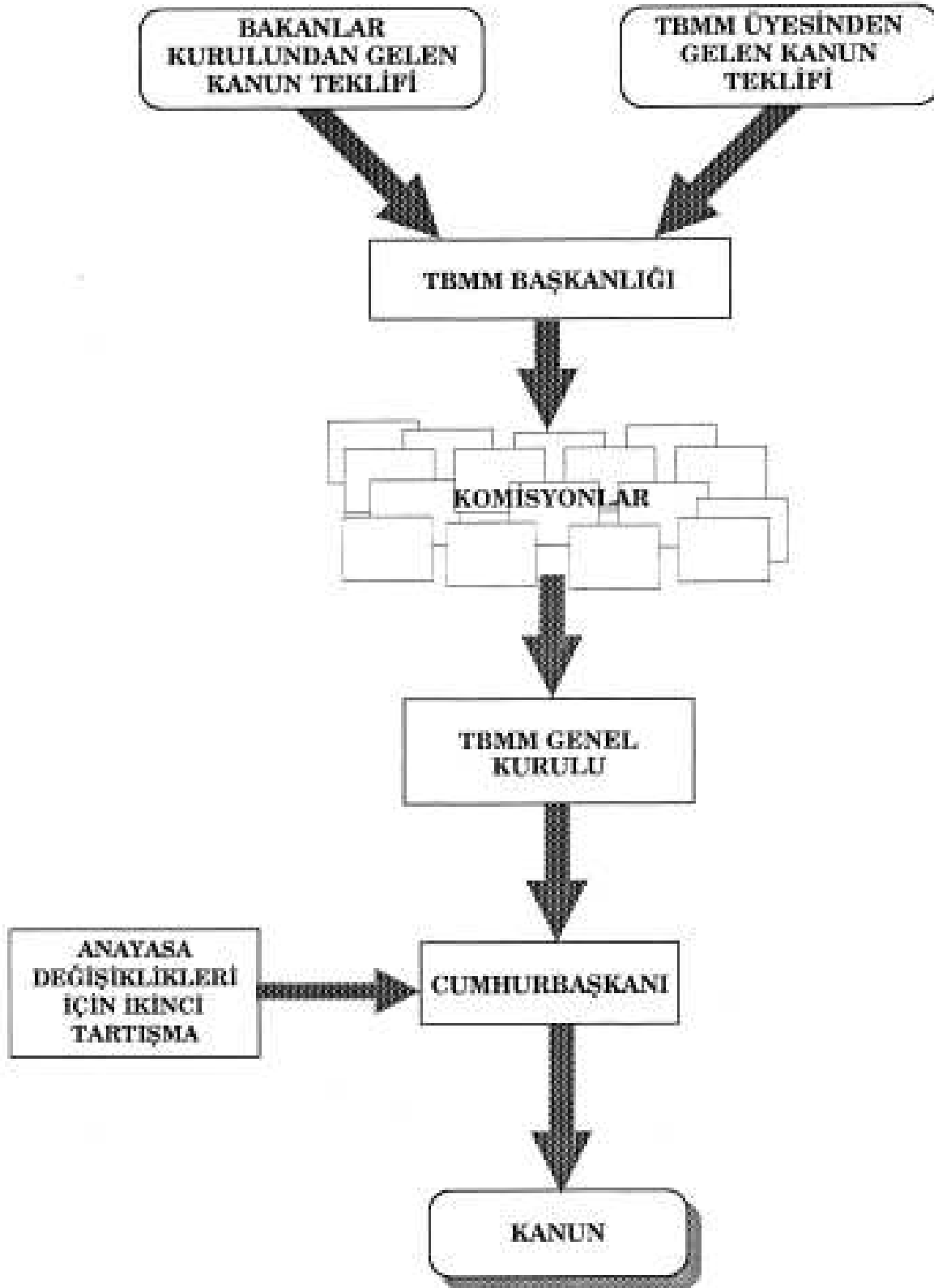
Kanun tasarı ve teklifleri Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülerek kabul, değiştirilerek kabul veya red edilebilirler. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından red edilmiş olan kanun tasarı ve teklifleri, red tarihinden bir tam yıl geçmedikçe Türkiye Büyük Millet Meclisinin aynı yasama dönemi içinde yeniden verilememektedir.

Kanunların Yayınlanması

Türkiye Büyük Millet Meclisince kabul edilen kanunlar 15 gün içinde Cumhurbaşkanlığı tarafından Resmi Gazete'de yayınlanmaktadır. Cumhurbaşkanı'nca uygun bulunmayan kanun ise bir daha görüşülmek üzere, bu hususta gösterilen gerekçe ile birlikte, aynı süre içinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne geri gönderilmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin geri gönderilen kanunu aynen kabul etmesi durumunda, kanun Cumhurbaşkanlığı tarafından yayınlanmaktadır.

TBMM'DE YASAMA SÜRECİ

Kaynak: Ömer Faruk Gençkaya, 'The Impact of Organizational Attributes on Legislative Performance: A Structural-Functional Analysis of the Grand National Assembly of Turkey, 1983-1987.'

1.5.2. TBMM'NİN FONKSİYONEL YAPISI

TBMM fonksiyonel olarak Başkanlık Divanı, Danışma Kurulu ve Komisyonlardan oluşan üç farklı biçimde örgütlenmiştir. Başkanlık Divanının başlıca görevi meclisi yönetmek ve diğer idari görevleri yerine getirmektedir. Bu görevlerin arasında hem Meclisin yasama fonksiyonu ile hem de diğer idari fonksiyonlar ile ilgili konular bulunmaktadır. Siyasi parti temsilcilerinden oluşan Danışma Kurulu danışmanlık görevlerini yürütmektedir. Komisyonlar ise başta TBMM'nin kanun yapma yetkisi olmak üzere, yasamaya ilişkin faaliyetlerin pek çoğunu yönetmektedir.

Başkanlık Divanı

Başkanlık Divanı, TBMM'de hukuki ve idari fonksiyonları yerine getirmektedir. Başkanlık Divanı üyeleri, meclis üyeleri arasından seçilen bir Meclis Başkan, dört Başkanvekili, yedi Katip Üyesi ve üç İdare Amirinden oluşturulmaktadır. Divan üyeliklerinin paylaşımında TBMM'de bulunan siyasi parti gruplarının üye sayıları esas alınmaktadır. Bir yasama döneminde iki seçim yapılmakta, ilk seçilenlerin görev süresi iki, ikinci devre için seçilenlerin görev süresi ise üç yıldır.

TBMM Başkanı, Başkanvekilleri, meclis tartışmalarına ve üyesi buldukları siyasi partinin ya da parti grubunun Meclis içinde ya da dışındaki faaliyetlerine, görevlerinin gereği olan haller dışında katılamamaktadır. Başkan ve oturumu yöneten Başkanvekili ise oy. kullanamamaktadır.

Meclis Başkanının birçok görevi bulunmaktadır. Bunlardan ilki TBMM'de Başbakanlık Divanı ve Danışma Kurulu toplantılarına başkanlık etmektir. Meclis Başkanı aynı zamanda dış ülkelerde ve resmi toplantılarda TBMM'ni temsil etmektedir. Ayrıca komisyonların çalışmalarını denetlemek ve TBMM'nin genel idari yapısını yönetmek ve idare etmek başlıca görevleri arasında yer almaktadır.

Başkanlık Divanı üyeleri TBMM'nin dokümanlarını okumak ve düzeltmekle sorumludurlar. Oyların sayımı ve toplantılardaki yasalara uygun olmayan davranışlara müdahale etmek Başkanlık Divanı üyelerinin sorumluluğundadır. İdari Amirleri özellikle idari ve finansal görevleri ve TBMM'de düzeni koruma görevini üstlenmişlerdir.

Danışma Kurulu

TBMM Başkan'ın başkanlığında, siyasi parti grup başkanları ya da vekillerinden birisinin katılımıyla oluşturulur. Bu kurul, içtüzükte kendisine verilen görevleri yerine getirir ve Başkanın

istemi üzerine danışma niteliğinde görüş bildirir. Başkanın gerekli görmesi ya da bir siyasi parti grubu başkanlığının istemi üzerine en geç 24 saat içinde Başkan tarafından toplantıya çağrılır.

Komisyonlar

Her yayın TBMM'nin rızası alınmadan önce incelenmeye alınmaktadır. TBMM Başkanı kanun taslaklarını inceleyerek taslak ve özetleri bu konuyla ilgili komisyon veya komisyonlara havale etmektedir. Bu komisyonlar kanun taslaklarını inceleyerek konuya ilişkin bir rapor düzenlemekte ve tekrar TBMM Başkanı'na sunmaktadır.

Komisyonların yapısı çoğunlukla Bakanlıklara uygun düzenlenmiştir. Komisyonların herbirinin üye sayısı, Danışma Kurulunun teklifi üzerine Genel Kurulca işaret oyu ile belirlenmektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Daimi Komisyonları şunlardır:

1. Anayasa Komisyonu
2. Adalet Komisyonu
3. Milli Savunma Komisyonu
4. İçişleri Komisyonu
5. Dışişleri Komisyonu
6. Milli Eğitim Komisyonu
7. Sanayi, Teknoloji ve Ticaret Komisyonu
8. Bayındırlık, İmar, Ulaştırma ve Turizm Komisyonu
9. Tarım, Orman ve Köyüşleri Komisyonu
10. Sağlık ve Sosyal İşler Komisyonu
11. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hesaplarını İnceleme Komisyonu
12. Dilekçe Komisyonu
13. Kamu İktisadi Teşebbüsleri Komisyonu
14. Plan ve Bütçe Komisyonu
15. İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu
16. Çevre Komisyonu

TBMM komisyonlarının gücü oldukça yüksektir. Tasarıları, TBMM'ye sunmadan önce değiştirme, düzeltme yetkisine sahiptir. Bu olgu TBMM tarafından görüşülecek tasarılar üzerinde, komisyonların gücünü göstermektedir.

II. BÖLÜM

TBMM'NİN GELİŞİM SÜRECİ VE ROLÜ

2.1 TBMM'NİN GELİŞİMİ

Türkiye'de anayasal düzenin yerleştirilmesi çabaları oldukça yenidir. Osmanlı İmparatorluğu uzun yıllar mutlak padişah yetkilerine ve İslam yasalarına bağlı olarak yönetilmiştir. Padişah yetkilerinin sınırlandırılmasına yönelik önlemlere ise XVII. ve XVIII. yüzyıllarda rastlanmaktadır.

2.1.1 CUMHURİYET ÖNCESİ

Bu dönemde batı kökenli düşünce ve fikirlerin benimsenmesiyle belirginleşen yenilik hareketleri 1838'de Tanzimat Fermanıyla yasal görüntüye kavuşturulmuştur. Büyük çaplı ve kayda değer nitelikteki değişiklikler; çağdaş, hukuksal düzenin temellerini oluşturmaktadır. Özellikle taşra kentleri esnaflarının önce yerel kurullara, daha sonra Birinci Osmanlı Meclis-i Umumisi ile birlikte siyasal yaşama katılması özellikle toplumsal gücün siyasal güce çevrilmesi açısından oldukça önemlidir. Ayrıca yeni siyasal alanda görev alanların eskiye oranla eğitim düzeyinin yüksek olması, dar bir çevreden gelen Tanzimat siyasetçilerinin meslek gruplarına göre ayrılmasını sağlamış, siyaset alanında da uzmanlaşmaya yardımcı olmuştur.

Daha sonraki dönemde (1840-50) yazılı hukuk kurallarının geliştirilmesi ve siyasal katılımların gerçekleştirilmesi ilk Osmanlı Parlamentosunun oluşması açısından oldukça önemlidir. Böylelikle keyfi yönetimin yasallaştığı, güven ve yasaların geçerlilik kazandığı döneme geçilmiştir.

Gerçek anlamda Türk Siyasal yaşamının ilk Anayasası 23 Aralık 1876 (I.Meşrutiyet) tarihinde yayımlanan Kanun-i Esasi'dir. Mithat Paşa tarafından hazırlanan Kanun-i Esasi ferman niteliğindedir ve siyasi görüş ve otoritenin sonucu oluşmamıştır. Bu nedenle, sistemde temel bir değişiklik yaratmamıştır. Yürütme ve yasama organı padişahın isteğine bağlı bırakılmış temel hak ve hürriyetler gerçek anlamda kullanılmamıştır. Nitekim II. Abdülhamit'in Mebuslar Meclisi'ni kapatmasıyla uygulama sona ermiştir.

2.1.2. CUMHURİYET DÖNEMİ

II. Meşrutiyet dönemi yeni ve temel anayasal düzenlemelerin yapıldığı dönemdir. Her ne kadar devletin teokratik ve monarşik yapısında bir değişiklik yapılmamışsa da, hükümdarın yetkileri (tayin ve azil) sınırlandırılmış, yasama organının yetkileri genişletilmiş, yürütme ve denetleme

hakkı kazandırılmıştır. Ancak bu yasanın, İttihat ve Terakki Partisi'nin egemenliği yüzünden başarılı olamadığı düşünülmektedir.

Bu arada Anadolu'da Kurtuluş Savaşının hazırlıklar, milletin idaresinde yeni bir hükümet oluşturma çabalarını başlatmıştır. 1919'da verilen Amasya Tamimi'nde İstanbul Hükümeti'nden ayrı bir meclisin Anadolu'da toplanması öngörülmemiştir. Önce Erzurum, ardından Sivas Kongreleriyle TBMM'nin temelleri atılmış ve bir genelgeyle 23 Nisan 1920'de faaliyete başlamıştır. Böylece siyasal, hukuksal, yapı oluşturularak anayasal hukuki kurallar belirlenmiştir.

Teşkilat-ı Esasiye

II. Meşrutiyetle ortaya atılan ve TBMM'de benimsenen Milli Hakimiyet ilkesinin tam olarak yer aldığı ilk anayasa, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur. Bu aynı zamanda yeni Türkiye devletinin oluşumunun başlangıcıdır.

Teşkilat-ı Esasiye yasama ve yürütme yetkilerini (Kuvvetler Birliği) üstlenmekte ve TBMM'yi milletin tek temsilcisi olarak kabul etmektedir.

1921 yasasında Anadolu Hükümeti'nin kuruluş ve işleyişinin düzenlenmesi öngörülmekte, kişi hak ve özgürlüklerine ilişkin hükümler yer almamaktadır.

Savaşın kazanılmasından sonra yeni anayasa çalışmaları başlatılmış, 20 Nisan 1924'de kabul edilmiştir. Yasaya göre; yasama ve yürütme organı olarak TBMM öngörülmektedir. Ancak 1921 yasasından farklı olarak yürütme yetkisinin İcra Vekilleri Heyeti ile kullanılacağı belirtilmiştir.

1924 Anayasası'nın kabulüyle Türk vatandaşlarının seçmen olabilme sınırları genişletilmiştir. Ancak oy verme hakkı yalnızca 18 yaşını dolduran her erkek Türk'e tanınmıştır. 1934 tarihinde yapılan değişiklikle kadınların da siyasi yaşama katılmalarını sağlamak amacıyla seçme ve seçilme hakkı tanınmış, seçmen yaşı 22'ye yükseltilmiştir.

Millet Meclisi Üyeliği ise 30 yaşını bitiren, okuma-yazma bilen, yabancı devlet hizmetinde bulunmayan, kimi suçlardan hüküm giymemiş her Türk'e tanınmıştır. Ancak iki ay süreyle devamsızlık, seçilme koşulların kaybı gibi nedenlerle meclis üyeliğinin sona ermesi öngörülmüştür.

Milletvekilliği süresi 4 yıl olarak belirlenmiş ve tekrar seçilme hakkı verilmiştir. Yeni seçim yapılmasına olanak olmadığı dönemlerde meclis süresi bir yıl uzatılabilmekte, mutlak çoğunluğun kararıyla erken seçim kararı alınabilmektedir.

Tek meclis sistemine dayanan yasa Devlet Başkanını, yasama organının üzerinde yetkisiz kılmıştır. Kişisel hak ve hürriyetlerin nasıl işleyeceğine ilişkin önlemlerin alınmaması, zamanla yürütme organının anayasanın temel felsefesine aykırı üstünlük sağlamasına yol açmıştır. Böylece parlamento, çok partili dönemde fiili yetkisini kaybetmiştir.

1961 Anayasası

1924 Anayasası'nın tek parti hakimiyetine olanak tanınması, 1961'de anayasanın yeniden düzenlenmesini gerektirmiştir. 1960 öncesindeki uygulama eksikliklerini gidermek amacıyla yapılan en belirgin iki değişiklik, Anayasa Mahkemesi ile Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi'nin kurulmasıdır. Demokrasinin tam olarak işleyebilmesi için üniversite ve radyo gibi kuruluşların özerk olması ilkesi benimsenmiştir. Millet Meclisi üye seçimlerinin nisbi temsil temeline dayalı (d'Hondt) olarak, dört yılda bir yapılacağı ve üye sayısının 450 olacağı belirtilmiştir.

Cumhuriyet Senatosu tabii, eski Cumhurbaşkanı, Milli Birlik Komitesi üyeleri, Cumhurbaşkanı seçilen ve seçimle gelen üyelerden oluşmaktadır. Senatörlük için 40 yaş ve yüksek eğitim koşulu getirilmiştir. Cumhurbaşkanı seçilen üyelerde ise saygın işlerde çalışma koşulu da aranmaktadır. Cumhurbaşkanı adaylarının ve genel seçimle gelenlerin görev süresi 6 yıl olarak belirlenmiştir.

TBMM, Anayasaya göre çalışmalarını yürütürken, yasalar ise Anayasa Mahkemesi'nin denetimine bırakılmıştır. Her ne kadar TBMM'de iki meclise yer verilmişse de, ağırlık Millet Meclisi'ndedir.

Yapısı ve çalışmaları nedeniyle sürekli eleştirilen TBMM bir süre sonra işleyemez duruma gelmiştir. Küçük partilerin oluşturduğu birçok koalisyon hükümetlerinin görev aldığı 1960'lı yıllar Türkiye'nin yeni sorunlara tanık olduğu bir dönemdir. Sağ ve sol görüşlerin politik yaşamda yer aldığı, bunun yanında yapılanma ve çalışmaları nedeniyle sürekli eleştirilen TBMM'nin işleyişi kısa bir süre sonra çıkmaza girmiştir. 12 Mart 1971'deki muhtıra ve sonrasında çeşitli koalisyon hükümetlerinin döneminde karşılaşılan sorunlara çözüm bulunamayışı 12 Eylül 1980'deki askeri rejimle sonuçlanmıştır.

1982 Anayasası

12 Eylül 1980 harekatı sonucunda Silahlı Kuvvetler'in yönetime el koymasından sonra Danışma Meclisi kurularak yeni anayasa hazırlama görevi bu meclise verilmiştir. Danışma Meclisi üyeleri ve seçilen 15 kişiden oluşan Anayasa Komisyonu "Anayasa Taslağı"nı hazırlamış, Milli Güvenlik Konseyi kimi değişiklikleri yaparak 7 Kasım 1982'de halk oyuna sunmuştur. % 91,4 "evet"

oranıyla kabul edilerek "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası" olarak yürürlüğe girmiştir (9.11.92 tarih ve 17863 Mükerrer sayılı Resmi Gazete).

Parlamenter hükümet rejiminin benimsendiği 1982 Anayasası, temelde 1961 Anayasası'na benzemektedir. Ancak 1961 Anayasası'nın en zayıf yanının yürütme olduğu düşüncesinden hareketle ağırlık bu yöne verilerek yasanın otoriteyi vurgulayan bir yasa olmasına özen gösterilmiştir.

Bu amaçla yalnızca yürütmeyi güçlendirecek kurallar getirilmemiş, bunun yanısıra parlamentonun işleyişi kolaylaştırılmaya çalışılmıştır. TBMM'nin yalnız Millet Meclisi'nden oluşması yasama süresini kısaltmış, seçim döneminin beş yıla çıkartılmasıyla da parlamentoya dayalı hükümetlere daha uzun çalışma olanağı sağlanmıştır. Ayrıca yürütmenin "görev" yanında "yetki" olarak da kullanılması öngörülmüştür. 1961 Anayasasına göre yürütme, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından "Kanunlar çerçevesinde" yerine getirilen bir görev iken, 1982 Anayasasında "Anayasa ve Kanunlara uygun olarak" yerine getirilecek bir görev olarak belirtilmiştir.

Cumhurbaşkanlığı seçiminde 1961 Anayasası koşullarına göre büyük farklılıklar getirilmiştir. Milletvekili seçilebilme yeterliliğine sahip Türk vatandaşlarına da Meclis üye tam sayısının en az beşte birinin yazılı önerisiyle aday olabilme olanağı tanınmıştır. Bu aynı zamanda adayın Meclis dışından da önerilebilmesine olanak sağlamaktadır.

1982 Anayasası parlamenter sistem içersinde Cumhurbaşkanı'nı güçlendirmektedir. Nitekim 1982 Anayasasının 8. Maddesinde "yürütme yetkisi ve görevi Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından, Anayasa ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir" koşulu getirilmiş, 97. maddesinin ilk bendinde "Cumhurbaşkanı devletin başıdır. Bu sıfatla T.C. Milletinin birliğini temsil eder" kuralına yer verilmiş, 2. bendinde de yürütmeye ilişkin yetki ve görevleri belirtilmiştir. 98. Maddeye göre "Cumhurbaşkanı göreviyle ilgili işlemlerden sorumlu değildir. Cumhurbaşkanının bütün kararları, Başbakan ve ilgili Bakanlarca imzalanır. Bu kararlardan Başbakan ve ilgili Bakan sorumludur" denmektedir. Ancak 105/1,2 Madde'de, Cumhurbaşkanı'nın Anayasa ve diğer kanunlarda gösterilen bazı işlemleri Başbakan ve ilgili Bakanın imzalarına gerek olmadan tek başına yapılabileceği belirtilmekte, bu işlemlere karşı Anayasa Mahkemesi dahil, yargı mercilerine de başvurulamayacağını da hükme bağlamıştır. Bu maddenin çağdaş temel hukuk kurallarına uygunluğu tartışma konusudur. Bunların dışında Cumhurbaşkanının yetkilerini şöyle sıralamak olasıdır:

- * Genel Kurmay Başkanını atamak,
- * Yabancı ülkelere temsilci göndermek, yabancı devlet temsilcilerini kabul etmek,
- * Uluslararası anlaşmaları onaylamak ve yayımlamak,

- * Bakanlar atamak, görevlerine son vermek (Başbakanın teklifiyle),
- * Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar vermek,
- * Olağanüstü halde ve sıkıyönetimde kanun hükmünde kararname çıkarmak, ve imzalamak,
- * Af yetkisi (Başbakan ve Adalet Bakanının imzasıyla birlikte),
- * Bakanlar Kurulu na başkanlık etmek ya da toplantıya çağırarak,
- * TBMM adına Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Başkomutanlığını temsil etmek,
- * Milli Güvenlik Kurulunu toplantıya çağırarak ve başkanlık etmek,
- * Başbakanı atamak,
- * Kamu ve tüzükleri karşı-imza kuralına göre yayımlamak,
- * Devlet Denetleme Kurulu üyeleri ve başkanını atama,
- * Devlet Denetleme Kuruluna inceleme, araştırma yaptırma,
- * YÖK üyelerini ve üniversite Rektörlerini seçme,
- * Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin kurulması, teşkilatlanması, çalışma esasları, personel atama işlemlerinin düzenlenmesi,
- * Seçme ve atama görevleriyle diğer görevler (Cumhurbaşkanı göreviyle ilgili işlemlerden sorumlu değildir; bu karşı imza kuralının sonucudur).

1982 Anayasasında Bakanlar Kurulunun kuruluşu ise şu esaslara dayanmaktadır: 1982 Anayasasının 8. maddesine göre yürütme parlamenter rejimlere uygun düalist yapıdadır. Buna göre Bakanlar Kurulu yürütmeden siyasal açıdan sorumlu; bu nedenle de yürütme yetkisini fiilen kullanan organdır.

Bakanlar Kurulu'nu oluşturan Bakanların siyasal sorumlulukları vardır. Bu, Bakanlar Kurulunun ve Bakanların görevlerine parlamento tarafından son verilebilmesi anlamını taşımaktadır. Bakanlar Kurulu ve Bakanların görevlerine parlamento tarafından son verilebilmesi siyasal sorumluluk altında gerçekleşir. Bu ortak sorumluluk kabineye uygulanan, güvenoyu alınmaması durumunda Bakanlar Kurulunun çekilmesi (112/1); bireysel sorumluluk ise Bakan'ın kendi yetkisi içersindekilerden ve emri altındakinin eylem ve işlemlerinde siyasal olarak Meclise karşı sorumluluğu (112/2) olarak uygulanmaktadır. 1982 Anayasasına göre sorumluluğu gerçekleştirecek mekanizmalar, göreve başlarken güvenoyu, görev sırasında güven istemi ve gensorudur. Bunlar arasında denetim açısından en etkili olanı gensorudur. Bunun yanında soru, genel görüşme, meclis araştırması ve meclis soruşturması TBMM denetim amaçları olarak yer almaktadır (98/1).

Bakanlar Kurulu'nun görev ve yetkilerini anayasa ve yasalarla kısıtlama olanağı yoktur. İdarenin merkez örgütü olması nedeniyle yasaların uygulanmasıyla ilgili tüm görevleri yerine

getirmektedir. Ancak Bakanlar Kurulu yasal dayanak olmadan yeni görevleri yerine getirmek için faaliyette bulunamamaktadır. Yürütme, görev olması yanında aynı zamanda yetkidir; bu Anayasa'dan kaynaklanmaktadır.

Bakanlar kurulu yetki yasasına dayanarak şu faaliyetlerde bulunmaktadır.

- * Yasa gücünde Kararname (madde 91).
- * Mali yükümlülükler (madde 167, madde 73).
- * Tüzükler (madde 115).
- * Yasa önermek (madde 88).
- * Bütçeyi hazırlamak (maddel62).
- * Milli Güvenliğin sağlanması.
- * Genel Kurmay Başkanı'ın atamak.
- * Olağanüstü Hal Rejimleri İlanı,
- * Milli Güvenlik Kuruluna katılmak.
- * Yüksek Öğretim Kurulu'na üye seçimi.
- * Mahalli idarelerin kendi aralarında Birlik kurmalarına izin verme.

Anayasal çerçevede Başbakanın yetkilerine ilişkin kanununa bakıldığında şu panorama ortaya çıkmaktadır.

Başbakan, Bakanlar Kurulunun başkanı olarak Bakanlıklar arasında işbirliğini sağlar ve hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini gözetir (madde 112/1 =1982=). Yasada Bakanların Başbakan'a karşı sorumlu olduğunu (112/2) ve Başbakan'ın Bakanların görevlerini Anayasa ve yasalara uygun olarak, yerine getirmesini gözetmek ve düzeltici önlemleri almakla da yükümlü olduğunu belirtmektedir (112/3). Ayrıca Başbakan bir Bakan'ın görevden alınmasını Cumhurbaşkanı'dan isteyebilme yetkisine sahiptir (100/3). Yasalardan görüleceği gibi Başbakanın konumu Bakanlar Kurulunda önemli derecede kuvvetlendirilmiştir.

2.2. GELİŞME SÜRECİNDE TBMM'NİN ROLÜ

TBMM'nin gelişme süreci içinde oynadığı rol dönemlere göre farklılıklar göstermiştir. Gelişim sürecindeki bu farklılıkların izlenebilmesi için tüm parlamentoların ortak fonksiyonlarının incelenmesi ve TBMM'nin gelişme süreci içinde bu fonksiyonlara göre durumunun değerlendirilmesi yararlı olacaktır. Burada gözardı edilmemesi gereken bir gerçek parlamentoların, yönetimlerin gereksinimlerine bağlı olarak sürekli değişim gösterdiğidir. Bu

nedenle parlamentonun yapısını ve işlevlerini ideal ölçüler yerine, siyasal ortamın ve etkileşim içinde oldukları diğer kuramların işleyişlerini de gözönüne alarak değerlendirmek daha gerçekçi bir yaklaşımdır.

TBMM'nin dönemlere göre oynadığı rolün değerlendirilmesi daha önce Weinbaum tarafından yürütülen bir çalışmanın güncelleştirilmesi temeline dayandırılmıştır. Weinbaum parlamentoları iki temel fonksiyona göre gruplamaktadır.

Bu fonksiyonlar;

Parlamentoların Karar Almadaki Rolü

Yasamanın ya da her hangi bir organının kamu politikalarının sürekliliğini sağlamadaki katkısı meclisin karar almadaki rolü olarak tanımlanmaktadır. Ancak meclisin karar alma rolündeki etkinliği bir dizi çabayı gerçekleştirme oranına bağlıdır. Bu çabalar;

- i. Kanun teklifleri,
- ii. Kanun taşanlarını geliştirme, geciktirme ya da reddetme,
- iii. Yürütmenin faaliyetlerini sözlü ya da yazılı sorular, gensorular, araştırmalar ve benzeri araçlarla etkileme,
- iv. Bakanlık bütçelerini ve yetkilerini değiştirme olarak kısaca özetlenebilir.

Parlamentoların Bütünleştirici Rolü

Siyasal kurumlara güven oluşturmadaki, politik açıdan birlik ve beraberliği sağlamadaki katkısı parlamentoların bütünleştirici rolü olarak tanımlanmaktadır. Parlamentoların bu sürece olan katkıları önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Bütünleştirici roldeki etkinlik ölçümünde üç temel soruya cevap aranmaktadır.

- i. Parlamento kamuoyu tarafından paylaşılacak amaç ve hedeflerin yaratılmasında etkin rol oynayabiliyor mu?
- ii. Parlamento çatışan değerler ve çelişkileri çözümleyecek mekanizmaları geliştirme konuları üzerinde yeterince yoğunlaşıyor mu?
- iii. Mevcut ve potansiyel bölünme tehlikelerine karşı parlamento önlemler alabiliyor mu?

Weinbaum bu faktörlere bağlı olarak parlamentoları beş farklı gruba ayırmıştır.

I. Tip Parlamento: Yasama ile yürütme arasında eşgüdüm bulunması

Yasama ve yürütmenin birbirinden bağımsız işbirliği temeline bağlı olarak çalışması bu tür parlamentonun özelliklerinden birisidir. Yasama ile yürütme arasındaki ilişki görüş alışverişine dayalı olup her organın görevleri açıkça belirlenmiştir. Parlamento kanun tasarılarını mecliste tartışılmadan önce ya da meclisteki görüşmelerinde düzeltme yetkisine sahiptir. Parlamentolar kendilerini belli bir partinin üyesi olmaktan çok, bir meclis üyesi olarak kabul etmektedirler. Bu tür parlamentoların temel özelliği parlamentodaki gruplar arasındaki işbirliğinin yanısıra, yasama ile yürütme arasındaki sıkı işbirliğine dayalı olmasıdır.

II. Tip Parlamento: Yasamanın ikinci planda kalması

Bu tür meclisin en belirgin özelliği çoğunluk partisinin meclise egemen olmasıdır. Çoğunluk partisi bir ölçüde yasamayı temsil etmektedir. Parti yönetimi bir açıdan hem parti hem de hükümeti yönetmektedir. Bu koşullar altında yasama ile yürütme arasında çatışma yok denecek kadar azdır. Parlamentoların yasamada oynadıkları rol azalmakta ve izlenen politikalar konusundaki kişisel düşüncelerinin önemi kalmamaktadır. Bu nedenle parlamentolar geldikleri seçim bölgelerini temsilde zorlanmaktadır. Kısaca partinin yasama ve yürütmede egemenliği bu tür parlamentonun en önemli özelliğidir.

III. Tip Parlamento: Yasamanın etkinliğinin olmaması

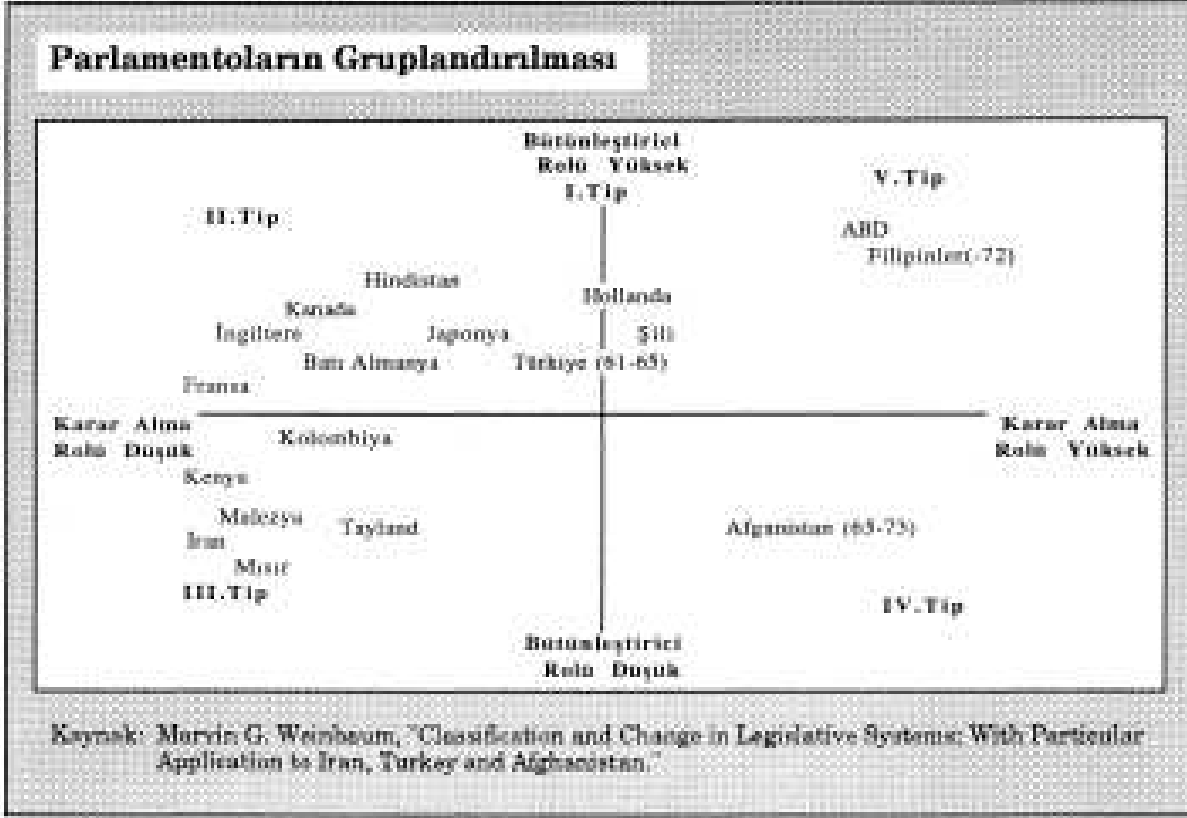
Bu tür parlamentolarda yürütmenin gücü çok fazladır. Yürütme bir anlamda parlamentoyu kendi istekleri doğrultusunda oluşturmaktadır. Gerçekte bu tür parlamentolarda parlamentoların yasaları değiştirme ya da alternatif politikalar geliştirilme rolü göz ardı edilebilecek kadar düşük düzeydedir. Parlamentolar daha çok kamuoyunda hükümeti meşru kılma fonksiyonunu yerine getirmektedir, sembolik görevler dışında önemli bir görev ve sorumlulukları bulunmamaktadır.

IV. Tip Parlamento: Belirsizlik ortamının bulunması

Gerek milletvekilleri, gerekse yasama ve yürütme organlarının arasında önemli ölçüde şüphe ve güvensizliğin bulunması bu tür parlamentoların önemli özelliklerinden birisidir. Bu sistemlerde, hükümetin başında bulunan kişi, genelde Kral tarafından atanmakta, ya da parlamentodan bağımsız seçimle iş başına gelmektedir. Başkan'ın gücü çoğunlukla parlamentonun fonksiyonlarını kısıtlamaktadır. Hükümetin parlamentodan tamamen bağımsız olması nedeniyle genel olarak parlamentolar hükümet ile işbirliğinden kaçınmaktadır. Diğer yandan, güçlü bir parti disiplinin bulunmaması parlamentolar arasında çatışmalara yol açmaktadır. Bu ortam ülkeyi ilgilendiren konuların tartışılması için uygun bir zemin oluşturmasına karşın, sorunların çözümlenmelerini hemen hemen olanaksız kılabilir. Bu nedenle yasamada ve yürütmede güçlüklerle karşılaşılabilirken ülkenin siyasi sisteminde büyük sorunlar ortaya çıkabilmektedir.

V.Tip Parlamento: Yasama ile yürütme arasında rekabetin bulunması

Bu tür parlamentolarda parlamenterleri en çok ilgilendiren konular kendi seçim bölgelerinin çıkarlarını gözetmektir. Bu grubun IV. türden en büyük farkı meclisteki bütünlük ve beraberlik duygusudur. Parlamenterler meclise seçildikten sonra, genellikle parti görüşleri yerine kendi ve

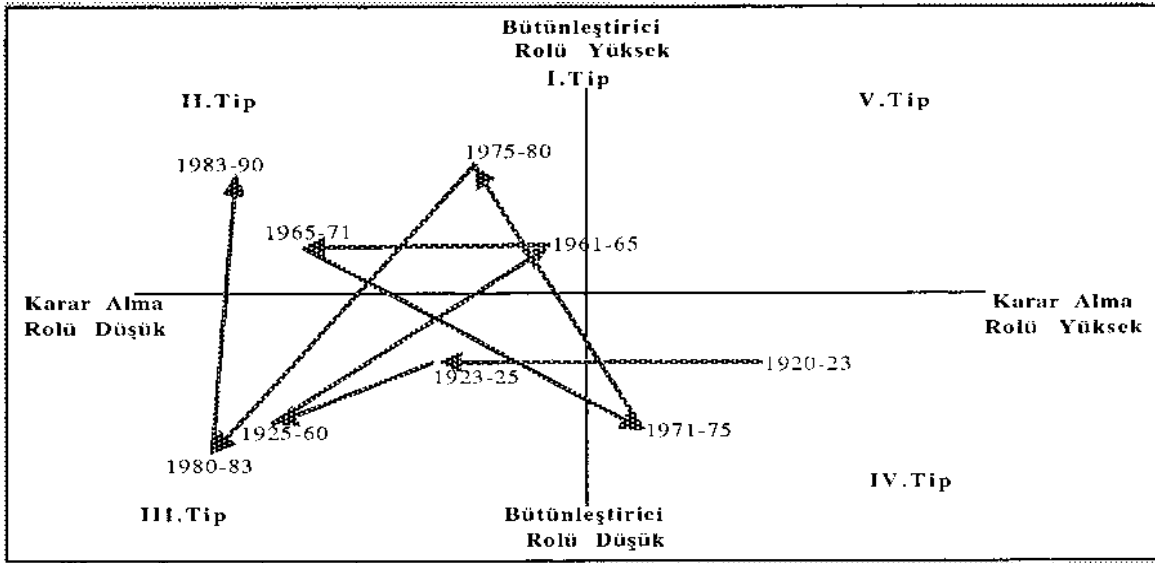
seçmenlerinin görüşleri doğrultusunda oy kullanma eğilimdedirler. Mecliste, konular hakkında ortak görüşe sahip üyeler arasında parti dışı grupların oluşturulması ise sistemin önemli bir özelliğidir. Bu sistem parlamento ve hükümet arasındaki ilişkilerde rekabetçi bir ortam yaratmaktadır. Hükümet ve parlamento arasında rekabet olmasına karşın, her iki taraf da karşı tarafın görüşlerini saygı ile karşılamakta, ve ülkeyi ilgilendiren konularda işbirliği yoluna gitmektedir.

Belirtilen özelliklere bağlı olarak seçilen bazı ülkelerin parlamentolarına ilişkin gruplama yukarıda verilmiştir. Weinbaum'un yaptığı bu gruplamada Türkiye'nin (1961-1965) döneminde I. grupta olduğu görülmektedir. Aynı çalışmada Afganistan, İran Parlamentosunun ve TBMM'nin geçirdiği evreler ise ayrıca incelenmiştir.

Türkiye'ye ilişkin gelişmeler bu çalışmaya bağlı olarak güncelleştirilmiştir. Söz konusu çalışmada TBMM'nin geçirdiği evreler 1971 yılına kadar götürülmüştür. Bu nedenle 1971 sonrası değişim süreci ise benzer yaklaşımla geliştirilmiştir.

TBMM'nin 1965-1971 döneminden sonra II. tür parlamento grubundan 1971-1975 yıllar arasında IV. tür parlamento grubuna geçtiği söylenebilir. Bu dönemde Başbakan ve Bakanlar Kurulu üyelerin birçoğu meclis dışından atanmıştır. Yürütme ile yasama arasındaki ilişkiler bir anlamda zayıflarken, belirsizlik ortamı yasamanın fonksiyonlarını kısıtlamış; yürütme ve yasamada güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu nedenle dönemin tanımlanan gruplar arasında daha çok IV. türe uygun olduğu saptanmıştır.

Türk Parlamentosunun Gelişimi (1920-1990)

Kaynak: Marviti G. Weifibâ.xıöi, "Classification ârted Chaage üi Legislativ© Systems: With Particular Application to Iran, Turkey and Afghanistan"+

1971-1975 döneminden sonra ise 1975-1980 yılları arasında koalisyon dönemi başlamıştır. Çoğunluk partisi meclise egemen olmamasına karşın koalisyonda parti politikalarının etkinliği sözkonusudur. Yürütmenin izlediği politikalar konusunda parlamenterlerin kişisel görüşlerinden çok parti gruplarının görüşleri benimsenmiştir. Bu nedenle sözkonusu dönemde TBMM'nin I. tür parlamento grubunda olduğu varsayılmıştır. Kısaca TBMM'nin 1971-1975 döneminden sonra IV. tür parlamento grubundan 1975-1980 yılları arasında I. tür parlamento grubuna geçtiği düşünülmüştür.

1980-1983 yılları arasında ise yürütmenin etkinliği sözkonusudur. Bu dönemde Danışma Meclisi oluşturulmuş ve üyeler atama yoluyla saptanmıştır. Başbakan ve Bakanlar Kurulunun kurulmasında da aynı yöntem izlenmiştir. Bu nedenle yasamanın rolü gözardı edilebilecek düzeydedir. Bu özellikler ise daha çok III. tür parlamento grubuna uyum sağlamaktadır. Kısaca bir önceki dönemde I. tür parlamento grubunda yer alan TBMM'nin özellikleri açısından konumunu değiştirerek 1980-1983 yılları arasında III. tür parlamento grubuna geçtiği söylenebilir. 1983 seçimleriyle birlikte başlayan son dönemde ise çoğunluk partisi tek başına iktidar olmuş ve mecliste egemen konuma geçmiştir. Parti yönetimi bir anlamda yasama ve

yürütme fonksiyonlarını elinde tutmuştur. Bu olgu ise yasama ile yürütme arasında çatışma doğmaması sonucunu getirmiştir. Bu özellikleri açısından TBMM'nin 1983-1990 döneminde II. tür parlamento grubuna uygun olduğu öngörülmüştür. Kısaca daha önce III. tür parlamento grubunda olduğu varsayılan TBMM'nin bu dönemde II. tür parlamento grubuna geçtiği varsayılmıştır.

Özet olarak TBMM'nin kısa sayılabilecek sürelerde özellikleri açısından önemli farklılıklar gösterdiğini söylemek olasıdır. Yasamanın rolü ve etkinliği siyasi ortama bağlı olarak sapmalar göstermiştir.

III. BÖLÜM

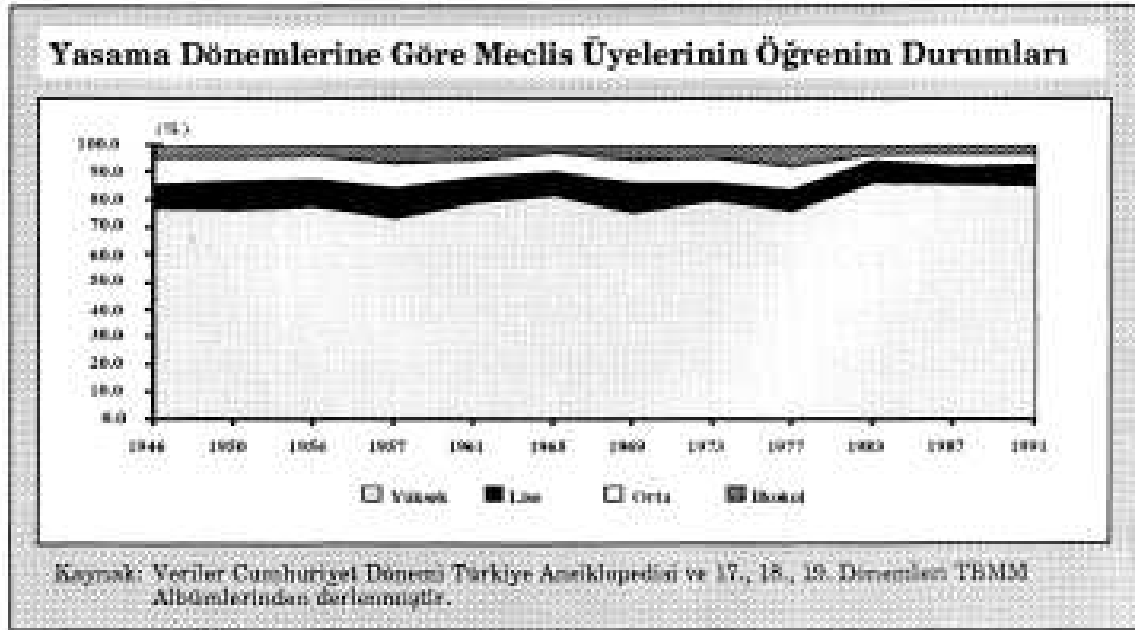
TBMM NİN ANATOMİSİ VE BAZI ULUSLARARASI KARŞILAŞTIRMALAR

Çalışmanın bu bölümünde 1946 ile 1991 tarihleri arasında TBMM'de görev yapan milletvekillerine ilişkin eğitim, meslek, ücret ve yeniden seçilme oranları gibi göstergeler incelenmiştir. Kısaca yasama dönemlerine göre meclisin mesleki birleşimi, eğitim düzeyi ve bu göstergelerdeki değişimler incelenerek meclisin anatomik yapısı belirlenmeye çalışılmıştır. Tüm bunların yanında milletvekillerine ve meclise ilişkin seçilen bazı göstergelerde uluslararası karşılaştırmalara yer verilmiştir.

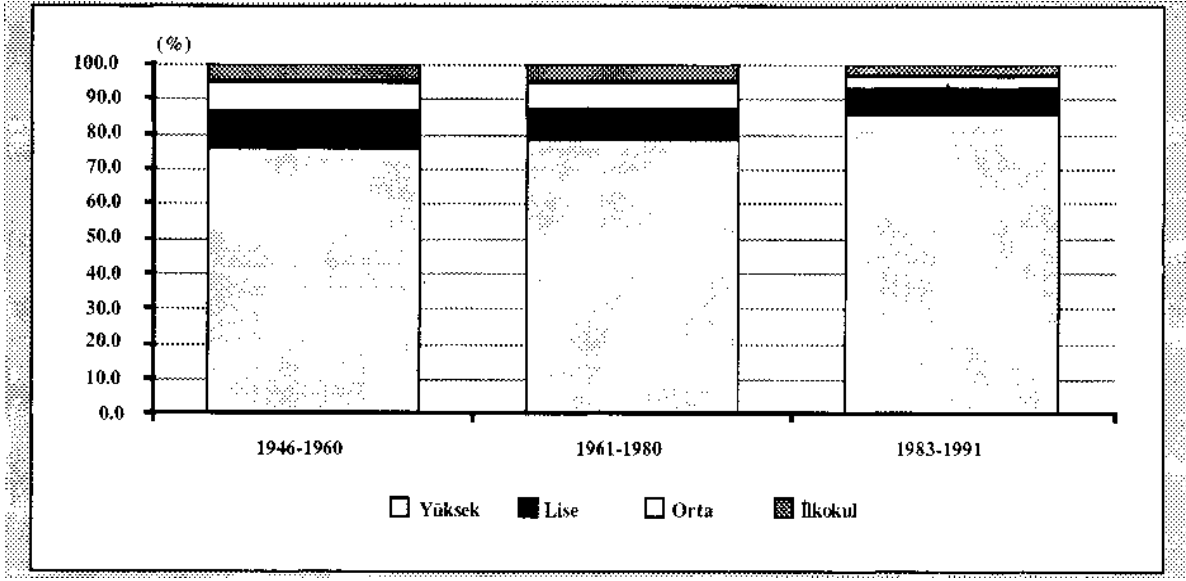
3.1.MECLİSİN ANATOMİSİ

3.1.1. YASAMA DÖNEMLERİNE GÖRE MİLLETVEKİLLERİNİN EĞİTİM DÜZEYİ

1946-1991 yılları arasında görev yapan milletvekillerinin eğitim düzeyine bakıldığında yüksek eğitim görenlerin payının yüksek olduğu görülmektedir. Yüksek eğitim görenlerin oranının en düşük olduğu dönem (%73.6) 1957 yasama dönemidir. 1983 yılında ise bu oran yüzde 86.2 ile en yüksek düzeye ulaşmıştır.

Meclis Üyelerinin Dönemlere Göre Öğrenim Durumları (Ortalama)

Kaynak: Veriler Cumhuriyet Donemi Türkiye Ansiklopedisi ve 17., 18., 19. Dönemleri TBMM Albümlerinden derlenmiştir.

Özellikle son üç dönemde (1983, 1987, 1991) yüksek öğrenim görenler meclisin büyük bir bölümünü oluşturmuş, geçmiş dönemlere göre oldukça yüksek bir düzeye erişmiştir. Yüksek eğitilmiş üyelerin 1946-1991 yılları arasındaki ortalama payı ise yüzde 79 olarak bulunmuştur. Bu oran ülke genelinde yüksek eğitim görenlerin toplam nüfusa oranındaki gelişmeyle paralellik göstermektedir. Ancak yüksek eğitimlilerin genel nüfusa oranının düşük olduğu düşünüldüğünde, temsil açısından bu grubun daha fazla pay aldığı söylenebilecektir. Buna karşın oranın yükselmesi fonksiyonlarını yerine getirebilmesi açısından parlamento için olumlu bir gelişmedir. Genel olarak dünyadaki diğer parlamenter sistemlerdeki meclislerin yapısını yansıtmaktadır.

Aynı dönemlerde meclislerde görev yapan milletvekillerinin ortalama yüzde 8.8'i lise mezunu, yüzde 7.3'ü ise ortaokul mezunudur. Lise mezunlarının

oranı oldukça istikrarlı bir eğilim göstermiş, en düşük oran ise 1969 döneminde yüzde 11 olmuştur. Buna karşın ortaokul mezunlarının oranı giderek azalmıştır. Ortaokul mezunları oranı 1946'da yüzde 9.9 ile en yüksek düzeyde olmuş, buna karşın 1983 döneminde yüzde 2'ye kadar düşmüştür. 1991 döneminde ise yüzde 4 olmuştur. İlkokul mezunlarının payı diğerlerine göre düşük düzeydedir. Son dönemlerde (1983, 1987, 1991) ilköğretim mezunu milletvekillerinin payı yüzde 3.5'lerde kalmıştır.

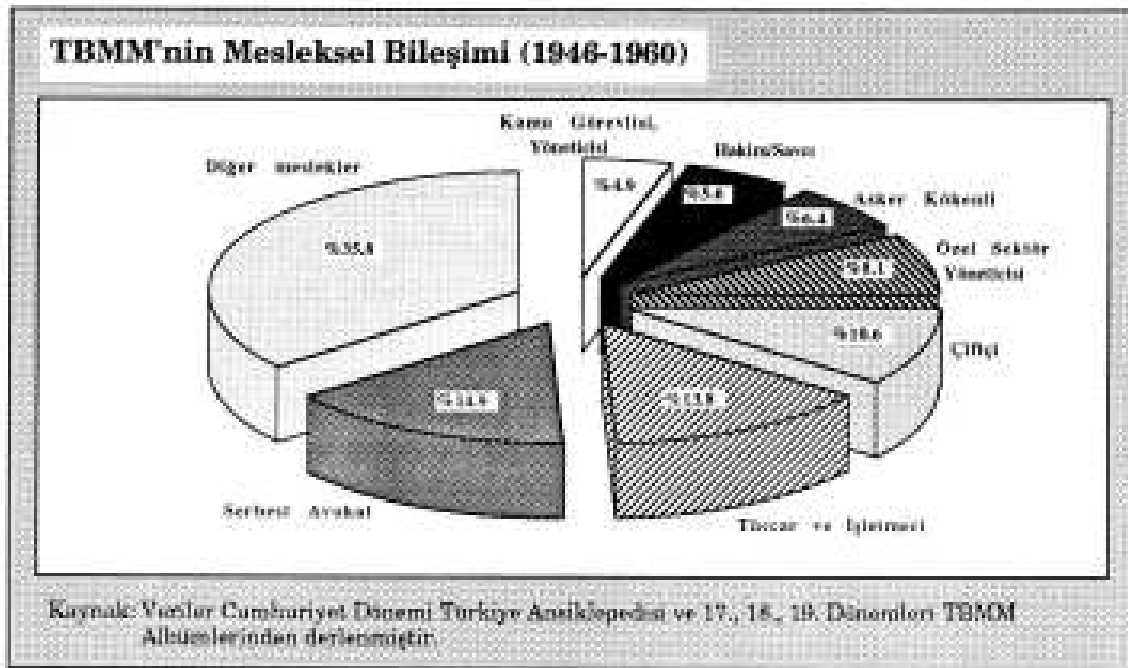

3.1.2.YASAMA DÖNEMLERİNE GÖRE MİLLETVEKİLLERİNİN MESLEKİ DAĞILIMI

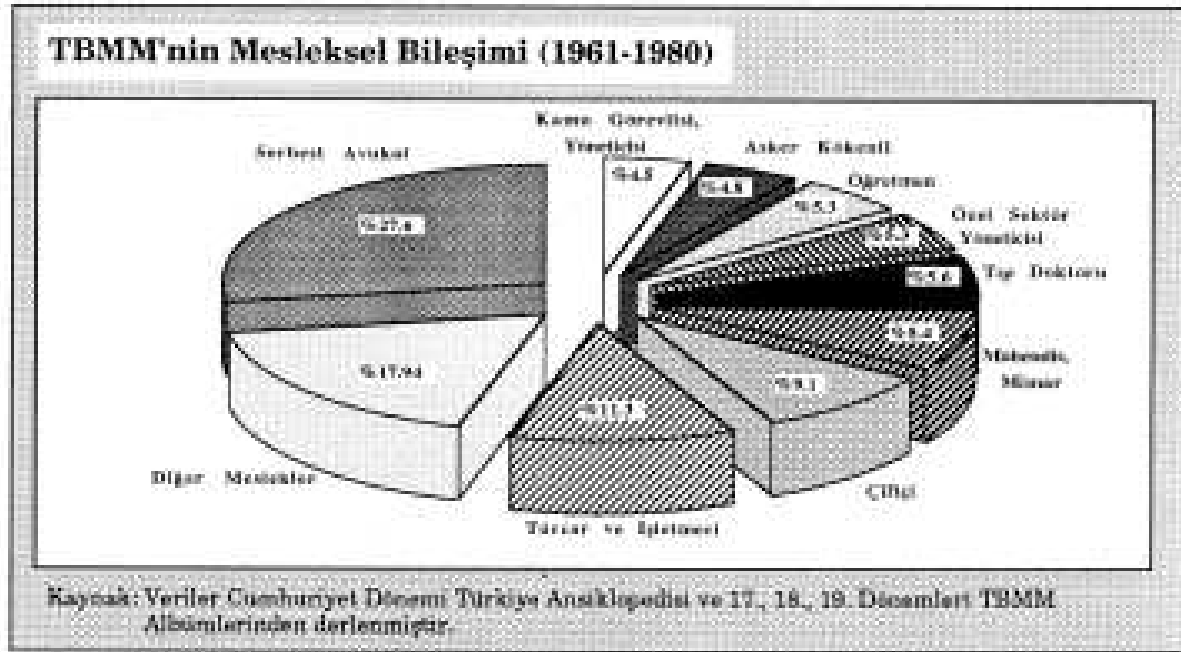
Tüm dönemler gözönüne alındığında Avukatların oranının oldukça yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Özellikle 1961 ve 1965 yasama dönemlerinde Avukatların mecliste egemenliği sözkonusudur. Bu dönemlerde meclisteki Avukatların oranı yüzde 30'lar düzeyine çıkmıştır. Son dönemlere kadar ikinci sırada ise Tüccar ve İşletmeciler yer almış, ancak 1983 sonrası Kamu Görevlisi ve Yöneticilerinin oranı hızlı bir artış göstererek meclisteki meslekler arasında ikinci sıraya yerleşmiştir. Bu olgu kamuda görev yapanların siyasi yaşama geçiş eğiliminin arttığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Özellikle üst düzey Kamu Yöneticilerinin yürütme ile yakınlığı siyasal yaşama geçiş için önemli üstünlükler sağlamaktadır.

1946-1991 yılları arasındaki ilginç gelişmelerden birisi ise Çiftçilerin giderek mecliste temsilinin azalmasıdır. 1983 yılına kadar çoğunlukla üçüncü sırada yer alan Çiftçiler meclisteki ağırlıklarını kaybetmişlerdir. Geçmiş dönemlerde yüzde 10 düzeyinde olan payları 1983'te yüzde 1.3'e kadar düşmüş ve mecliste en az paya sahip meslekler arasına girmiştir.

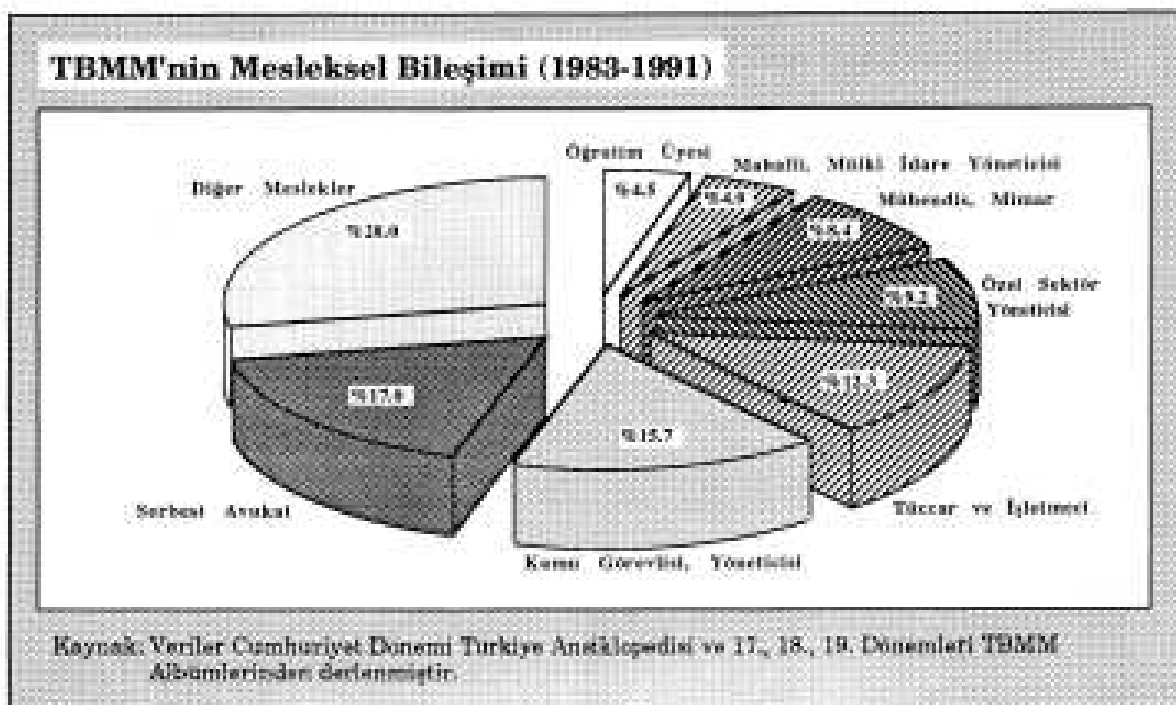
Dönemlere göre Mühendis ve Mimar, Özel Sektör Yöneticileri, Asker Kökenli üyeler, Tıp Doktorları gibi meslek grupları mecliste en yüksek payı olan gruplar olmuştur. Bu meslek grupları içinde ilk dönemlerde mecliste düşük paya sahip olan Öğretim Üyelerinin ve Mahalli, Mülki İdare Yöneticilerinin son dönemde (1983-1991) en çok temsil edilen meslekler arasına girmesi gözçarpıcı gelişmelerinden birisidir.

Meslek grupları içinde en az temsil edilenler ise sırasıyla Veterinerler, Deniz ve Kara Nakliyecileri, Kooperatifçiler ve Diş Hekimleri olmuştur. Bu mesleklerden olanlar zaman zaman mecliste temsil edilme olanağı dahi bulamamışlardır.

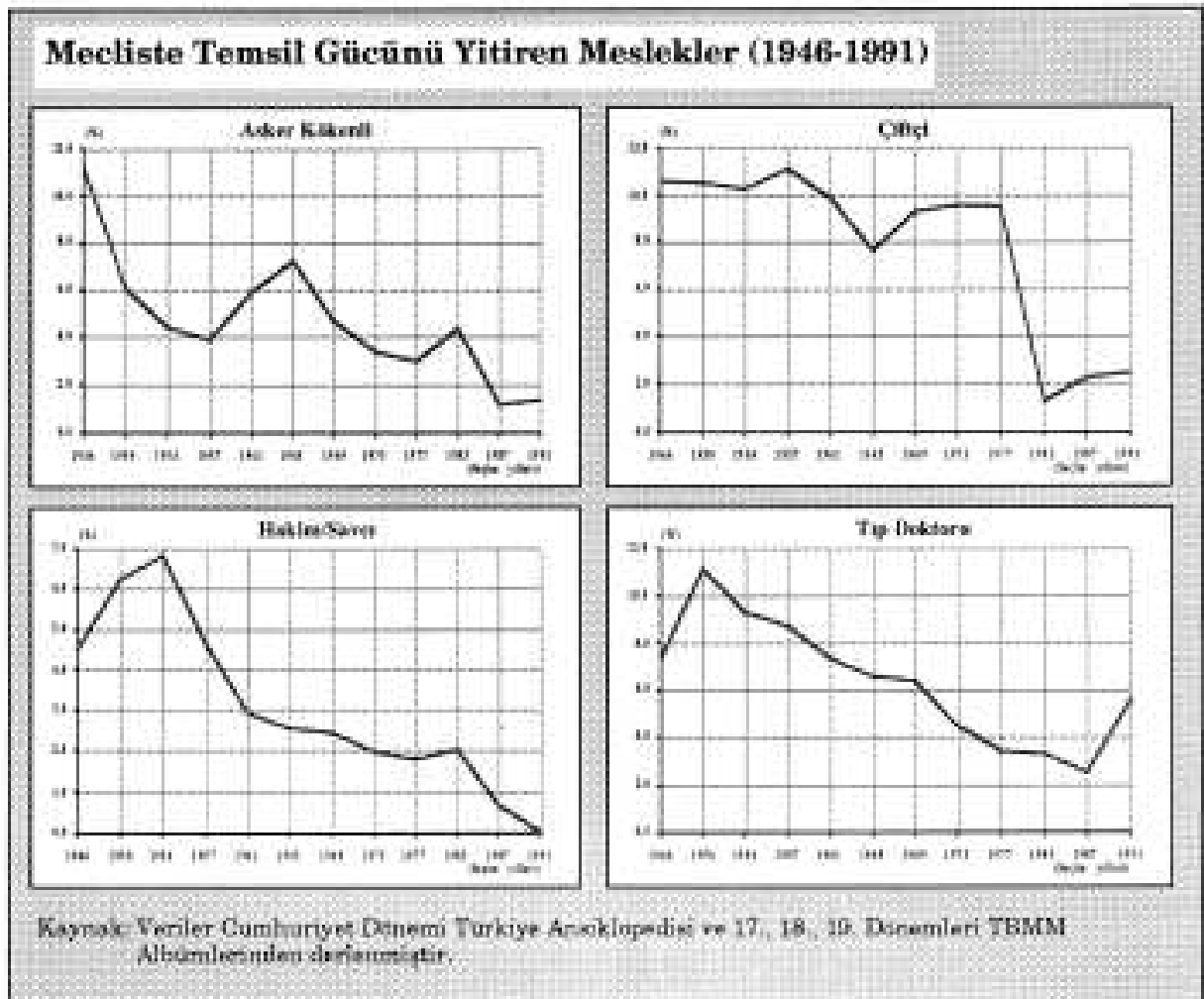
Söz konusu gelişmeleri göstermesi açısından 1946-1960, 1961-1980 ve 1983- 1991 tarihleri arasındaki yasama dönemleri gruplandırılarak mesleklerin bileşimi grafik olarak verilmiştir.

Dönemlere bakıldığında özellikle 1983- 1991 arasındaki yasama dönemlerinin diğer dönemlere göre meslek bileşimi açısından farklı bir özelliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu olgu meclisin meslek yapısı açısından önemli ölçüde değiştiğini göstermesi açısından ilginçtir.

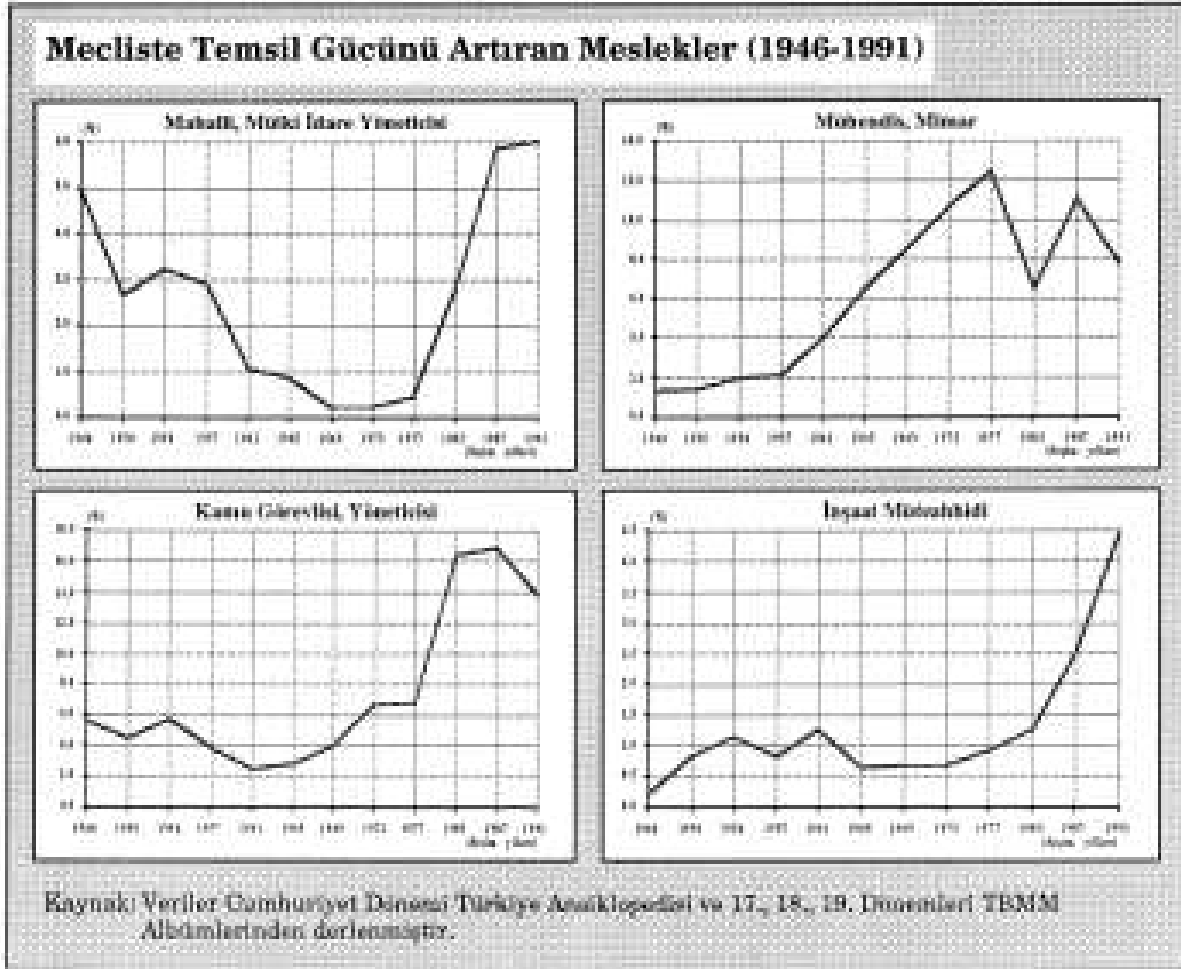
Mecliste Giderek Daha Az Temsil Edilen Meslekler

1946-1991 arasındaki yasama dönemleri gözönüne alındığında bazı meslek gruplarının mecliste giderek azaldığı görülmektedir. Özellikle Asker Kökenli, Çiftçi, Hakim/Savcı ve Tıp Doktoru olan üye sayısı büyük düşüş göstermiştir. Asker Kökenli üye sayısı özellikle demokratik yaşamın kesintilere uğradığı dönemleri takip eden yasama dönemlerinde sıçrama yapmış ancak daha sonra durumunu muhafaza edememiştir. 1977 yılına kadar istikrarlı bir temsil oranı bulan Çiftçiler ise 1983-1991 arasındaki yasama dönemlerinde çok hızlı bir gerileme göstermiştir. Tıp Doktorları ve Hakim/Savcı meslek grupları da süreç içinde sürekli olarak paylarını kaybetmişlerdir. Ancak Tıp Doktorlarının oranı son yasama döneminde yeniden yükselme eğilimine girmiştir.

Mecliste Giderek Daha Fazla Temsil Edilen Meslekler

Meclisteki meslek gruplar arasında düşük oranlara sahip olmalarına karşın, İnşaat Mütahhidleri ve Mahalli, Mülki İdare Yöneticileri çok hızlı bir gelişme göstermişler ve meclisteki paylarını geçmiş dönemlere oranla artırmışlardır.

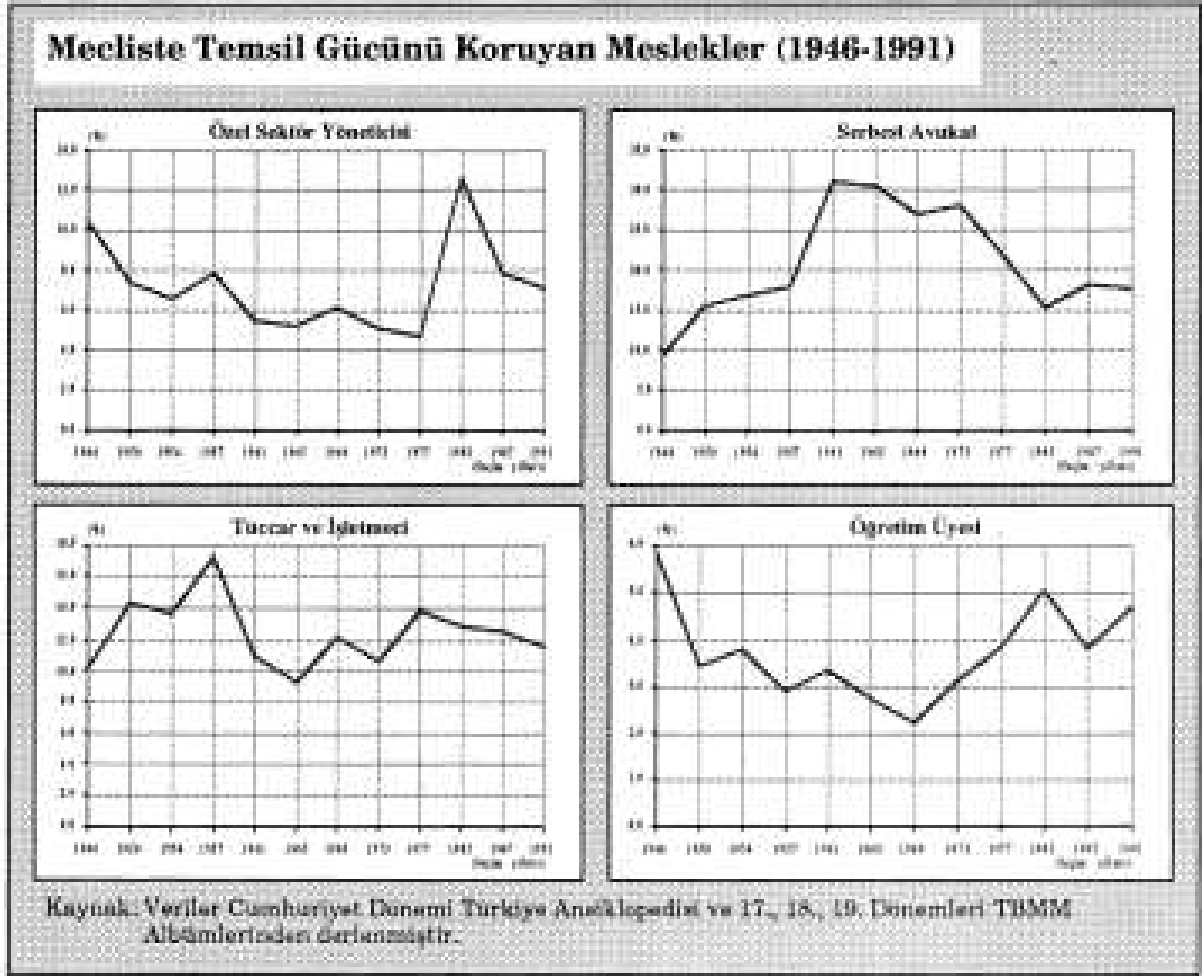

Meclisteki temsil oranını sürekli artıran diğer meslek gruplarından ikisi ise Mühendis, Mimar ve Kamu Görevlisi, Yöneticisi olmuştur. Ancak Mühendis, Mimar meslek grubu son dönemlerde istikrarsız bir eğilim izlenmiştir. Bu grupların meclis içinde payları açısından ön sıralara yerleşmeleri de önemli gelişmelerden birisidir.

Mecliste Sürekli Bir Biçimde Temsil Olanğı Bulan Meslekler

1946'dan bu yana yasama dönemlerinde zaman zaman sapsmalar göstermesine karşın bazı meslek gruplarının payları sürekli düşüş ya da artış eğilimi göstermemiştir.

Bu meslekler içinde Avukatlar ön sırada yer almıştır. Gerek meclisteki oranları gerekse yasama dönemlerindeki payları 1946 dönemi hariç yüzde 15'lerin altına düşmemiştir.

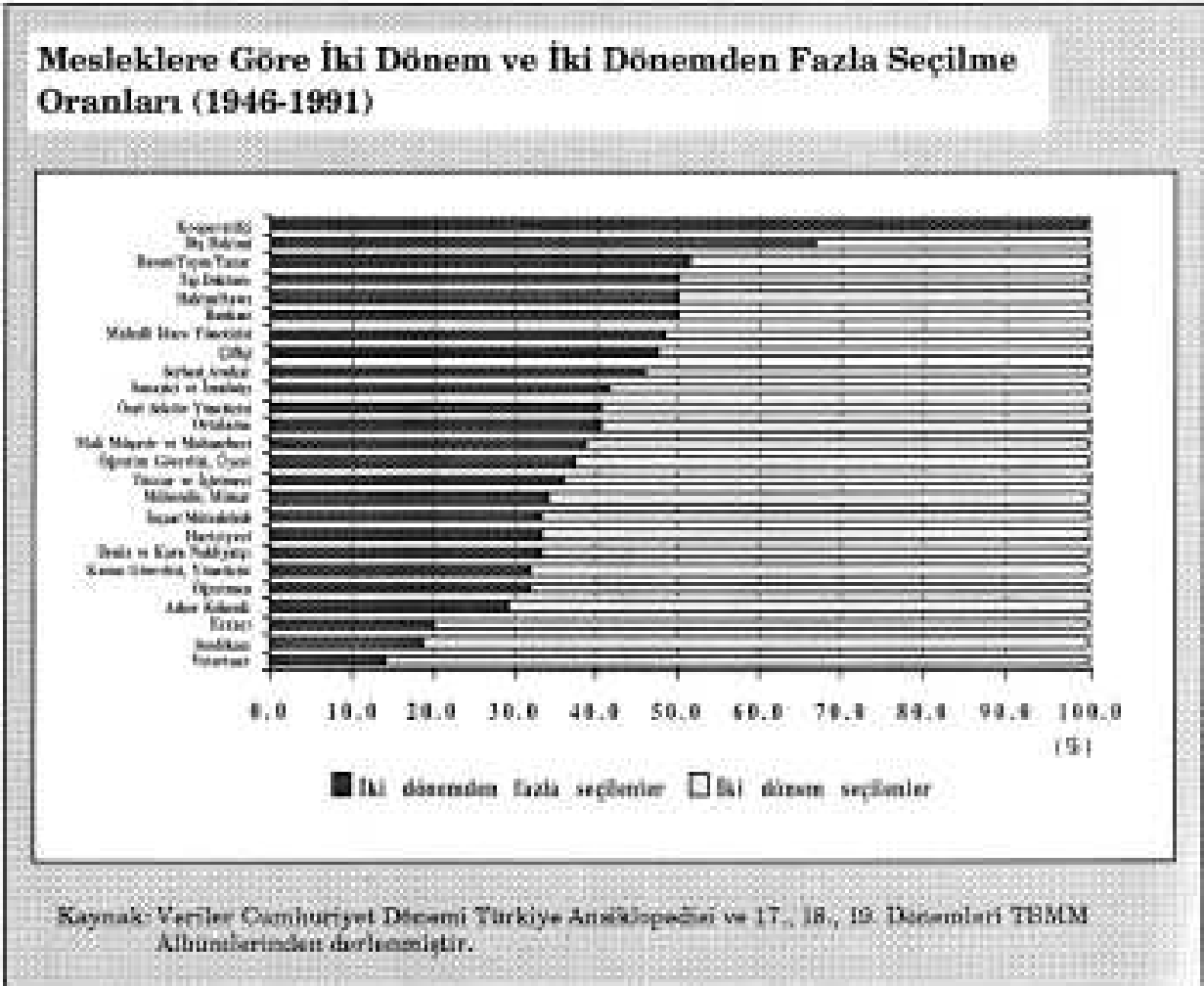
Aynı durum mecliste değişik oranlarda temsil edilmelerine karşın Tüccar ve İşletmeciler, Özel Sektör Yöneticileri, Öğretim Üyeleri için de geçerlidir. Ancak bunlar arasında meclisteki payı açısından Öğretim Üyeleri en düşük orana sahiptir.

3.1.3. MİLLETVEKİLLERİNİN MESLEKLERE GÖRE SEÇİLDİKLERİ YASAMA DÖNEMİ SAYISI

Milletvekillerinin mesleklerine göre kaç kez seçildikleri konusunda yürütülen analiz sonucunda, bazı meslek grubu üyelerin seçilme sayılarının diğerlerine göre yüksek olduğu belirlenmiştir. Mecliste yüksek paya sahip olan Avukatlar arasından, diğer birçok mesleğe göre bir yasama döneminden daha fazla seçilenlerin oranı oldukça yüksektir. 1946-1991 yılları arasında milletvekilliği yapan Avukatların yaklaşık yüzde 40'ı bir dönemden fazla görev yapmıştır.

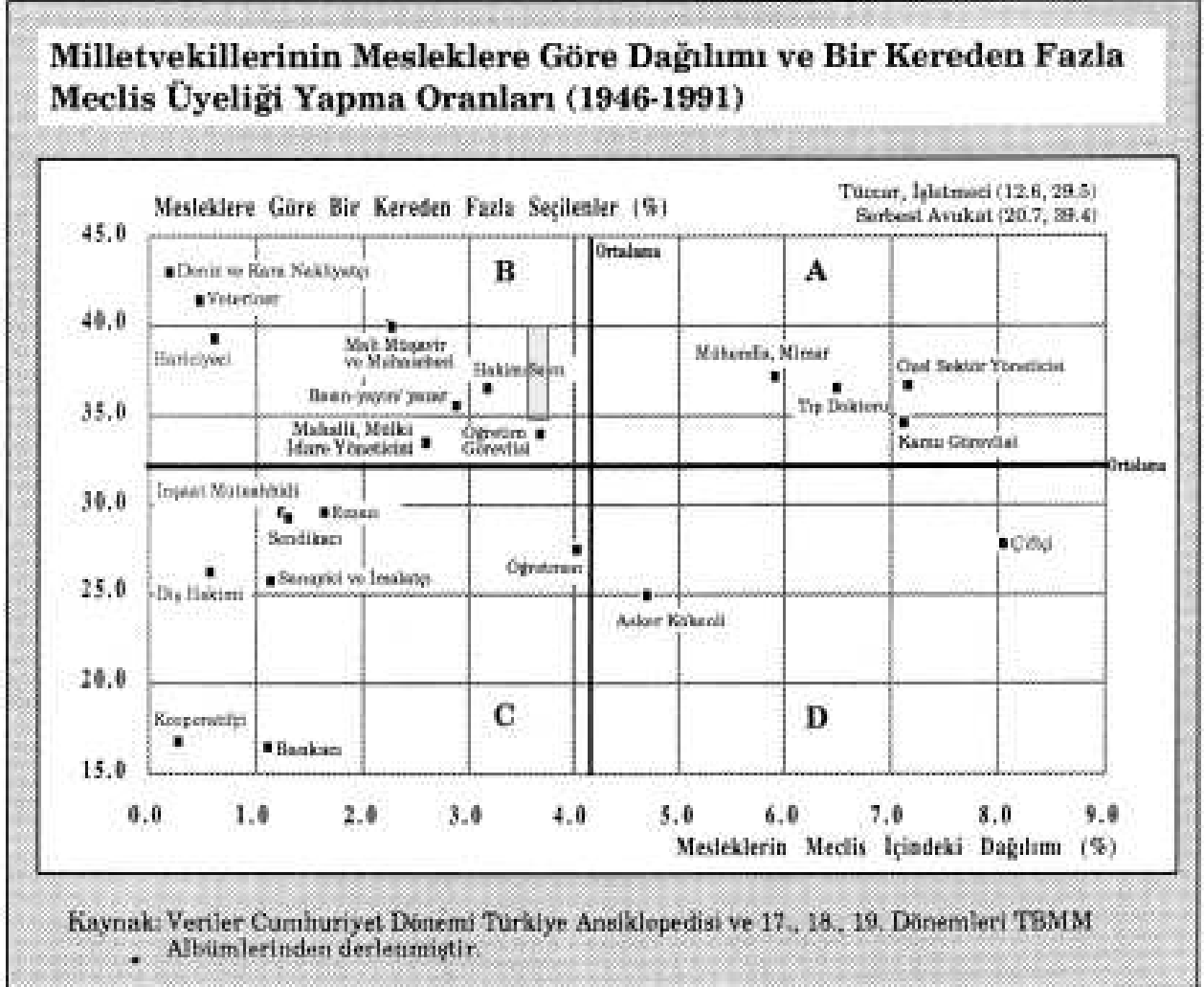
Buna karşın bir dönemden fazla milletvekilliği yapan Eczacı, Sendikacı ve Veteriner meslek grubundaki meclis üyelerinin ise yaklaşık yüzde 15'i üç ve daha fazla dönem seçilme şansını yakalamıştır. Meslek grubu olarak meclisteki ağırlığı yüksek olan Avukatların ise bir dönemden fazla seçilenlerin yaklaşık yüzde 45'i üç ve daha fazla dönem mecliste kalmıştır.

Bu olgu ise 1946-1991 arasındaki yasama dönemlerinde mecliste görev yapan tüm Avukatların yaklaşık yüzde 18'inin iki dönemden fazla meclis üyesiği yaptığını göstermektedir. Bu oran diğer meslek gruplarına göre oldukça yüksektir. Örneğin aynı oran Tıp Doktorları, Hakim/Savcılar için yaklaşık yüzde 17, Hariciyeciler için yüzde 15, Asker Kökenliler için ise sadece yüzde 7'dir.

Mesleklere göre milletvekillerinin meclisteki payı ve bir kereden fazla meclis üyesiği yapma oranları gözönüne alındığında Avukatların ve Tüccar, İşletmecilerin 1946-1991 yasama dönemleri ortalamasının diğer mesleklere göre yüksek olduğu görülmektedir. A bölgesinde yer alan meslek grupları mecliste daha fazla pay almakta ve yeniden seçilme şansları yüksek

olmaktadır. Bu nedenle sözkonusu meslek gruplar meclisin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Dikkat çeken diğer bir nokta ise sözkonusu dönemde meclis içindeki payı yüksek olmasına karşın Çiftçilerin yeniden seçilme oranı düşük düzeyde gerçekleşmiştir.

Asker Kökenli üyeler için de aynı durum söz konusudur. Bazı meslek grupları ise özellikle C bölgesindekiler genel olarak mecliste daha az temsil edilmiştir. Örneğin Bankacılar ve Kooperatiftiler toplam üyelik içinde çok az pay alırken, meclise giren üyenin yeniden seçilme oranı da düşük olmuştur.

3.2. TBMM İLE BAZI ÜLKE PARLAMENTOLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Parlamentoların oluşumuna ve parlamentolara ilişkin bazı konuların karşılaştırılması, TBMM'nin diğer parlamentolardan farkını ve benzerliklerini sağlaması açısından yararlı olacaktır. Karşılaştırmalarda Inter-Parliamentary Union tarafından yürütülen bir çalışmanın bulgularından yararlanılmıştır.

Bilgilerin derlenmesi için dünyadaki tüm parlamentolara kuruluş tarafından soru formu gönderilmiştir. Bu ülkelerden 83'ü anket formunu yanıtlamıştır. Türkiye'nin bu 83 ülke arasında yer almaması nedeniyle karşılaştırma yapabilmek için gerekli veriler raporda derlenmiştir. Söz konusu karşılaştırmalar 1985 yılına ilişkin bilgilere dayanmaktadır.

3.2.1. PARLAMENTER ÜCRETLERİ

Ülkelere göre parlamenterlere verilen yıllık ücretler büyük farklılıklar göstermektedir. Bazı ülkelerde sembolik düzeyde belirlenirken, bazılarında oldukça yüksek boyutlara erişmektedir. Ek ödeneklerde de aynı durum söz konusudur. Örneğin ABD'de ek ödenekler özellikle Senatörler için çok yüksek düzeydedir. Ücretlerin vergilendirilmesinde farklı yöntemler uygulanmaktadır. Bazı ülkelerde sadece maaşlar vergilendirilirken diğer ödeneklerden vergi kesilmemektedir.

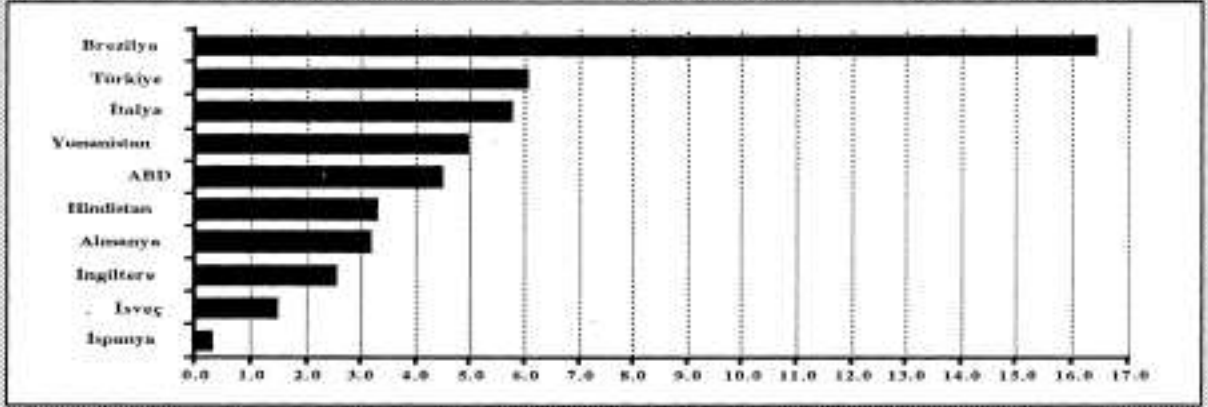
Parlamenter Ücretleri (1985)

Ülke ve Meclis(ler)	Yıllık ücret	Ek ödenekler	Vergilendirme
ABD Senato	\$71.000	Ulusal hizmetler için yıllık ek ödeme eyaletin nüfusuna göre \$645.897 ve \$1.297.795 arasında değişmektedir; yardımcı hizmetler sağlanabilmesi için: yılda \$200.328; bira giderleri ve ulaşım için ise ödeme eyaleti göre \$35.000 ve \$156.000 arasında değişmektedir.	Yıllık ücretler vergi alınmaktadır.
Temsilciler Meclisi	\$72.000	Posta telefak, telegraf hizmetleri ücretsizdir; yıllık ulaşım giderleri; bira masrafları Meclis tarafından karşılanmaktadır.	
ALMANYA Senato	Eyaletten aldığı maaş ile aynıdır.	Oturumlarfa \$32 günlük ek ödeme verilmektedir.	Ek ödenekler vergiden muaftır.
Millet Meclisi	\$21.000	Yılda \$20.000.	
BREZİLYA Senato	\$27.000	Yılda \$600.	Ücretin %60'ı vergiden maaftır. (Genel vergilendirme)
Millet Meclisi			
HİNDİSTAN Devlet Şurası	\$000	Konut, posta, sekreterlik hizmetleri için yılda \$1.207'a kadar ek ödeme yapılır. Ulaşım için ise peşilli ek ödeme sistemleri vardır.	Ek ödenekler vergiden muaftır.
Millet Meclisi			
İNGİLTERE Lordlar Kamarası	Yok	Günlük masraflar için belirli bir miktarda kadar Meclis tarafından karşılanır. Londra'da konaklama: \$20; şahırcı ulaşım: \$20; bira, sekreter ve arazi masrafları: \$20	Vergiden muaftır.
Avam Kamarası	\$21.700 (bakantları \$15.000 ek ücret)	Milletevkillerinin bira, sekreter ve arazi masraflarında yaptıkları harcamalar Parlamento tarafından karşılanmaktadır. (Yılda \$17.000'a kadar)	Ek ödenekler vergiden muaftır.
İSPANYA Senato	\$1.300	Yok	Ücretin vergi alınır.
Millet Meclisi			
İRYK Riksdag	\$18.000	Ulaşım giderleri ve arazi bulgularına seyahat için yılda \$1.000'a kadar yıllık verir.	Ücret ve ek ödeneklerden vergi alınır.
İTALYA Senato	\$17.200	Konseyin başkanlığı gibi görevler için ek ödeme yapılmaktadır.	Ücretin %30'undan vergi alınır.
Millet Meclisi			
TÜRKİYE TBMM	\$8.576	Yıllık masrafları masraflı içinde.	Yıllık masrafları vergiden muaftır.
YUNANİSTAN Millet Meclisi	\$21.740	Milletevkilli eş ve çocukları için ek maaş verilmektedir; eş için milletevkilli maaşının %10; ilk 2 çocuk: %5; üçüncü çocuk: %5; dördüncü çocuk: %10.	Ücretin %30'undan vergi alınır.

Kaynak: Inter-Parliamentary Union.

Buna karşın her iki ödemenin de vergilendirildiği ya da diğer olası alternatiflerin uygulandığı birçok ülke bulunmaktadır.

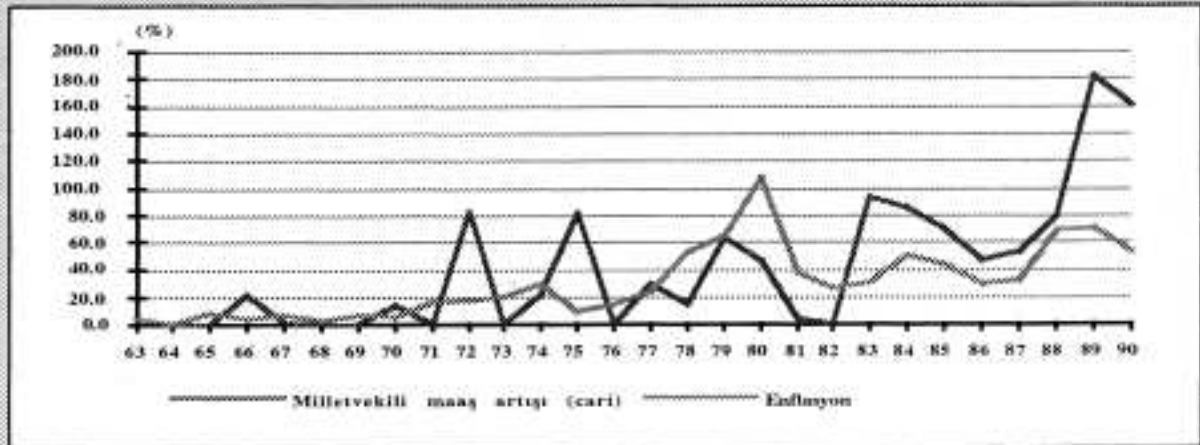
Çeşitli Ülkelerde Milletvekili Maaşının/ Kişi Başına GSMH 'ya Oranı (1985)

Kaynak: Inter-Parliamentary Union, World Development Report-1987, Pakdemirli, 1991.

1985 yılında parlamenterlerin yıllık ücretlerinin kişi başına GSMH'ya oranı açısından en yüksek oran Brezilya'dadır. Bu karşılaştırmada Türkiye ikinci sırada yer almaktadır. İtalya ve Yunanistan'da ise parlamenterlere ödenen maaş kişi başına GSMH'ya göre yaklaşık 4.5-5 kat daha fazladır ve yüksek ücret ödeyen ülkeler arasında üçüncü ve dördüncü sırada yer almaktadır.

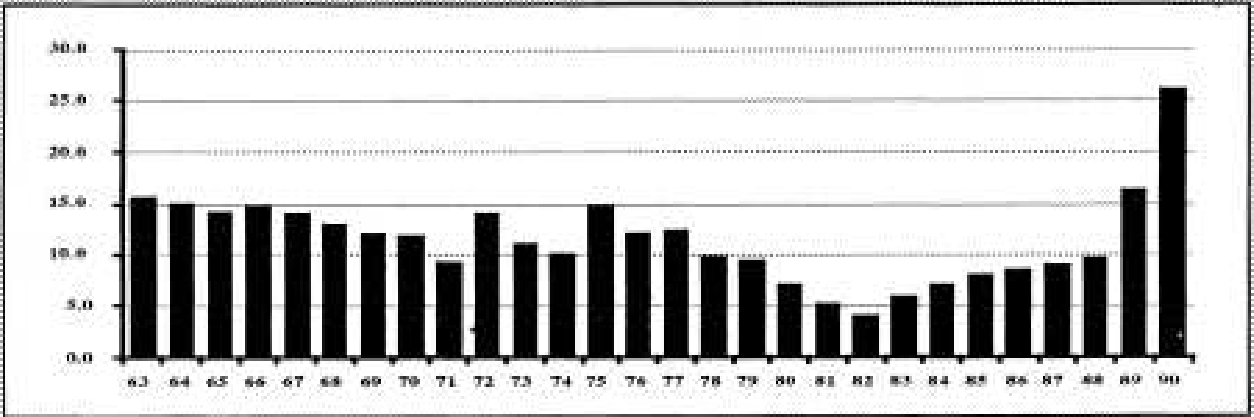
Milletvekili Maaşının Yıllık Artışı ve Enflasyon (1963-1990)

Kaynak: Pakdemirli, 1991.

Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de parlamenter ücretlerinin (yolluk hariç) seçilen diğer ülkelere göre yüksek olduğu söylenebilir. Türkiye'de yıllara göre parlamenter ücretlerine (yolluk + ödenek) bakıldığında ise önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Ücretlerin özellikle 1983 sonrası dönemde enflasyonun üzerinde arttığı ve 1980 yılında kişi başına GSMH'nin yaklaşık 25 katına eriştiği ortaya çıkmaktadır. Ancak parlamenter ücretlerinin özel sektörde görev yapan birçok üst düzey yönetici ücretlerinden düşük olduğu da bir gerçektir.

Milletvekili Maaşının/ Kişi Başına GSMH'ya Oranı (1963-1991)

Kaynak: Pakdemirli, 1991.

3.2.2.PARLAMENTERLERE SAĞLANAN HİZMETLER

Ülke parlamentolarının birçoğunda sekreterlik, araştırma, büro ve büro gereçleri parlamenterlere ücretsiz sağlanmakta ya da bu konudaki giderlere karşılık ödeme yapılmaktadır. Parlamenterlerin görevlerini yerine getirebilmesi için bu olanakların sağlanması kaçınılmazdır. Yoğun çalışma ortamında kendisine bilgi üretecek gruplara gereksinimi yüksek düzeydedir. Bu hizmetlerin olanaklar ölçüsünde artırılması, yasama sürecinde etkinliğinin artırılmasında önemli rol oynayacaktır.

Belirtilen kolaylıklar yanında parlamenterlerin seçim bölgeleriyle ilişkisini sürekli ve düzenli kılacak giderlerinin karşılanması yerinde olacaktır. Kamuoyunun görüş ve düşüncelerinin meclise yansıtılması ve parlamenterlerin seçim bölgelerinin isteklerini yakından izleyebilmesi için bu olanakların sağlanması kaçınılmazdır. Özellikle bu amaca yönelik olarak parlamenterlerin haberleşme, seçim bölgelerine seyahat masrafları birçok ülkede karşılanmaktadır.

Parlamenteerler Sağlanan Hizmetler

Ülke ve Meclis(ler)	a) Sekreterlik hizmetleri b) Araştırma hizmetleri c) Bilen ve bilene araçları	Posta ve telekomünikasyon tesisleri	Seyahat ve ulaşıma	Lojman ve sağlık hizmetleri
ABD Senato Millet Meclisi	a) ve b) var c) Her meclis için bir de sağlık bölgesinde vardır a) b) ve c) maddeleirindeki hizmetler verilmiştir	Belirli miktarda kadar ücretsizdir.	Belirli miktarda kadar ücretsizdir.	Sağlık hizmetleri
BREZİLYA Senato Millet Meclisi	a) Her milletvekili için 3 sekreter b) Meclisin tesislerinden yararlanma imkanı c) Büro (2 oda + kütüphane)	Belirli bir miktarda kadar ücretsizdir.	Ayda iki kez Parlamento ve sağlık bölgesi arasında hava yollarında ücretsiz seyahat etme olanağı	Ücretsiz lojman; milletvekilleri ve aileleri için ücretsiz sağlık hizmetleri
HİNDİSTAN Devlet Şurası Millet Meclisi	a) Var b) Var c) Bireysel sadece siyasi parti ve gruplara verilmektedir	Posta, telgraf, teleks olanağı; her milletvekiline 2 ücretsiz telefon ve yılda 15.000 ücretsiz yurtiçi telefon görüşmesi olanağı sağlanmaktadır	New Delhi'den Parlamento'ya özel araç hizmetleri; çeşitli ek olanaklar vardır.	Tahsis edilen konuttan dışarı mekamlarda kira ödenir; Parlamento'da sağlık merkezi, seyahat asistanı ve dinlenme tesisleri bulunmaktadır.
İNGİLTERE Lordlar Kamarası Avam Kamarası	a) ve b) Milletvekilleri için bu konulardaki giderleri karşılar c) Ücretsiz yazılır	Yurtiçi telefon ve posta hizmetleri ücretsizdir.	London ve sağlık bölgesi arasındaki ulaşım maliyetleri karşılanmaktadır. Kısa araçlar için ücretsiz ulaşım; bazı özel araç maliyetleri karşılanmaktadır.	Sağlık hizmetleri; spor tesisleri; seyahat asistanı; berber; Otel masrafları karşılanır (yılda 80.100 £ kadar)
İSPANYA Senato Millet Meclisi	a) Meclisteki gruplara sağlanmaktadır b) Meclisin kütüphanelerinden yararlanma imkanı verilmektedir c) Otaklar hürdür	Posta ve telekomünikasyon hizmetleri ücretsizdir.	Seyahat ve ulaşım hizmetleri ücretsizdir.	Meclislerin doktorları vardır
İSVİÇ Riksdag	a) Siyasi partilerin her biri milletvekili için bir sekreter b) Meclisin kütüphanesinden yararlanma c) Var	Riksdag'da posta,yurtiçi telefon görüşmeleri ücretsizdir.	Ulaşım ücretsizdir.	Ücretsiz lojman veya parlamentoda hür; sağlık hizmetleri; dinlenme ve spor tesisleri
İTALYA Senato Millet Meclisi	a) Parlamento gruplarına verilir b) Yok c) 100 milletvekili ve 100 Senato için parlamentoda hür hizmetleri	Var	Yurtiçinde hava, deniz ve karayollarında ücretsiz ulaşım olanağı bulunmaktadır.	Sağlık hizmetleri
TÜRKİYE TBMM	a) Her milletvekili için bir sekreter b) Meclisin zaman kadrosundan yararlanma imkanı c) Kurum ve bilene harcamaları karşılanır	Mecliste telefon ve telgraf hizmetleri ücretsiz; Lojman telefonları 450 (bedelsizdir); (bilanolarını telefon görüşmeleri hariç)	Hava ve demiryollarında 750 kilitirim sağlanmaktadır.	Ücretsiz lojmanlar; az miktarda kira alınır; ücretsiz sağlık hizmetleri
YUNANİSTAN Millet Meclisi	a) ve b); asistan için yılda82.100 c) Sağlık bölgesindeki hür masrafları için ek ödeme	Yılda 888'n kadar posta hizmetleri ücretsiz; ücretsiz telefon görüşmesi olanağı vardır.	Hava yolları hariç bütün ulaşım araçları ücretsizdir. Yılda 12 kez Atina'dan sağlık bölgesine hava yollarında ücretsiz seyahat hakkı verilmektedir	Sosyal hizmetler; Meclis'de ek yardım hizmetleri.

Kaynak: Inter-Parliamentary Union.

3.2.3. TÜRKİYE VE BAZI PARLAMENTOLARIN ÖZELLİKLERİ

Parlamenteerlerin görev süresi ülkelere göre fark göstermektedir. Milletvekillerinin görev süresi açısından ağırlık 5 yıldır. 83 ülkeden 47'sinde 5 yıl, 26'sında 4 yıl, 3 ülkede 3 yıl, 6 ülkede 2 yıl ve bir ülkede ise bir yıldır. Görev süresi olarak en yüksek süre 6 yıldır.

Ülke nüfusu ise üye sayısını belirleyen en önemli etmendir. Türkiye 'nin nüfus olarak aynı gruba girdiği ülkelerde Türkiye'ye benzer olarak milletvekili sayısı ortalama 445'dir. Millet meclisleri genel olarak seçim yoluyla göreve gelirken, özellikle ikinci meclislerde (Senato, v.b.) atama yolu tercih edilmektedir.

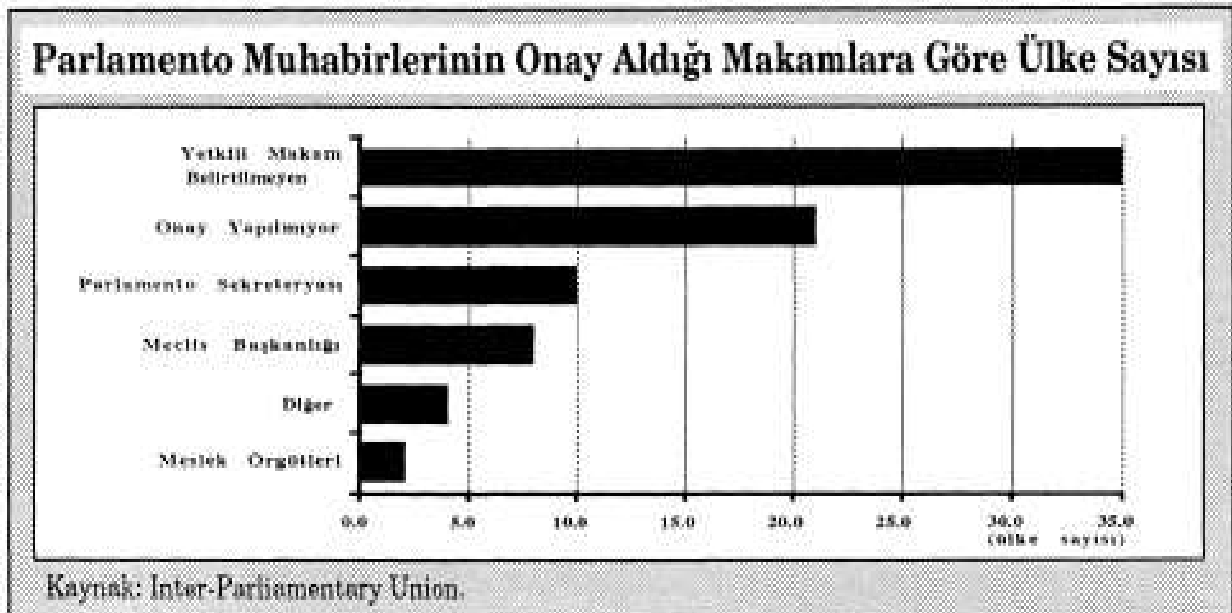
Çeşitli Ülkelerdeki Parlamentoların Özellikleri

Ülke ve Meclis(ler)	Meclislerin isimleri	Normal hizmet süresi	a) toplam MV sayısı b) milyon nüfus	Milletvekili: a) seçilen b) atanın	Seçim veya atanma sistemlerinin özellikleri
ABD ABD Kongresi	Senato Temsilciler Meclisi	6 yıl (1/3'ü her 2 senede bir yenilenir) 2 yıl	a) 100 üye b) 286.5	a) 100 üye b) 0 a) 440 üye b) 0	Çığırnak sistemine dayalı genel seçimle her eyaletten 2 Senatör 435 üye seçim yoluyla, 4 üye bölge temsilcisi, 1 Parti ilçe üyesi, herpi seçim yoluyla görevi gelmektedir. Seçim komisyonun belirlemesiyle tek üyelik hakkı olan seçim bölgelerinde çığırnak sistemine dayalı genel seçimler.
İNGİLTERE Parlamento	Lordlar Kamarası Avam Kamarası	Yıgana beş 5 yıl (parlamentonun hizmet süresi)	a) 1183 üye b) 55.5	a) 0 b) 0 a) 650 üye b) 0	Üyelik hakkı vassal yoluyla derlenmektedir. Nitelikler: Azizeler, Piskopos, Başpiskopos Çığırnak sistemine dayalı genel seçim; tek kişilikli seçim bölgelerinde oy çokluğu sistemi.
İSVEÇ Riksdag	Parlamento	3 yıl	a) 349 üye b) 8.3	a) 349 üye b) 0	Genel seçim, nisbi temsil sistemi, parti liste sistemi.
İTALYA Parlamento	Senato Millet Meclisi	5 yıl 5 yıl	a) 821 üye ve emsahiyetin eski başkanları b) 56.2	a) 315 üye b) 6 üye a) 630 üye b) 0	Genel seçim, adayların isimlerinin yer aldığı listeden 1 adayın seçilmesiyle %57'lik kota doldurulamadığı takdirde "d' Hondt" sistemi uygulanır, 6 tabii üye Cumhurbaşkanı tarafından atılır. Genel seçim, Listeye dayalı nisbi temsil sistemi. Üyelik dağıtım: Hagenbach-Bischoff yöntemine göre.
JAPONYA Kokkai	Senato Temsilciler Meclisi	6 yıl (yarı seçim her 3 yılda bir) 4 yıl	a) 252 üye b) 117.1	a) 252 üye b) 0 a) 511 üye b) 0	152 üye çığırnakça dayalı seçim sistemiyle, 100 üyelik listeye dayalı nisbi temsil sistemiyle. Çığırnak sistemine dayalı seçim.
TÜRKİYE TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi	5 yıl	a) 450 üye b) 30.2	a) 450 üye b) 0	Tek dereceli seçim, genel seçim.
YUNANİSTAN Millet Meclisi	Millet Meclisi	4 yıl	a) 300 üye b) 10.0	a) 288 üye b) 12 üye	Oy verme zorunluluğu olan genel seçim yoluyla. Üyeliklerin herbirinin farklı seçmen kutusu bulunan yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde olmak üzere üç ayrıldığı nisbi temsil sistemi.

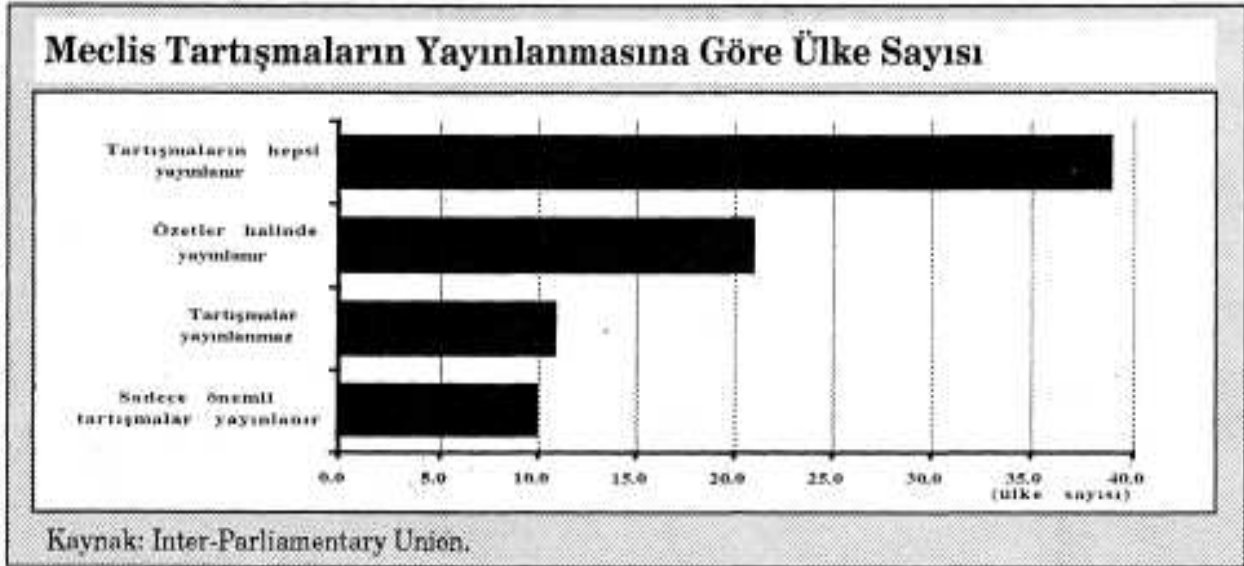
Kaynak: Inter-Parliamentary Union.

3.2.4 PARLAMENTO VE BASIN YAYIN

Muhabirlerin parlamentoda görev yapabilmesi birçok ülkede onaya bağlıdır. Parlamento muhabiri olabilmek çeşitli yetkilerin onayını gerektirmektedir. Bu onayı almaksızın muhabirlerin görev yapmasına 59 ülkede izin verilmemektedir.

Meclis tartışmalarının ülke televizyon ve radyolar tarafından yayınlanmasına yönelik tutumlar ülkeden ülkeye değişmektedir. Tartışmaların yayınlanmasında temel amaç kamuoyunun tarafsız, başkalarının yorumu olmadan, parlamentonun işleyişini görebilmesidir. Diğer taraftan, bazı ülkelerde tartışmaların hepsinin yayınlanması sakıncalı görülmektedir ve sadece önemli konularda yapılan tartışmalar ya da tartışmaların özetleri yayınlanmaktadır.

IV. BÖLÜM EKONOMİK GELİŞME SÜRECİNDE TÜRK PARLAMENTOSUNUN ROLÜ

Bu bölümde TBMM'nin yapısını ve siyasal istikrar ile ekonomik gelişme süreci arasında ilişkiler araştırılmaktadır. Daha önceki bölümde belirtildiği gibi TBMM gelişme süreci içinde fonksiyonları açısından önemli farklılıklar göstermiştir. Amaç bu farklılıkların ekonomik gelişme sürecinde oynadığı rollerden bazılarını ortaya koyabilmektedir.

4.1. HÜKÜMETİN YAPISI İLE EKONOMİK GELİŞME SÜRECİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Bu ilişkinin saptanması amacıyla yürütme görevini yerine getiren ve bazı istisnalar dışında TBMM üyelerinden oluşturulan hükümetlerin türü ele alınmıştır. 1950 yılından 1990 yılına kadar kurulan hükümetler; çoğunluğa dayalı tek parti hükümetleri dönemleri ve koalisyon hükümetleri dönemleri olarak ayrılmıştır. Bu ayırımın yapılmasının temel nedeni hükümetin türüne göre yasama ve yürütme arasındaki güç dengelerindeki değişimin ekonomik kalkınmaya etkisini ortaya koymaktır.

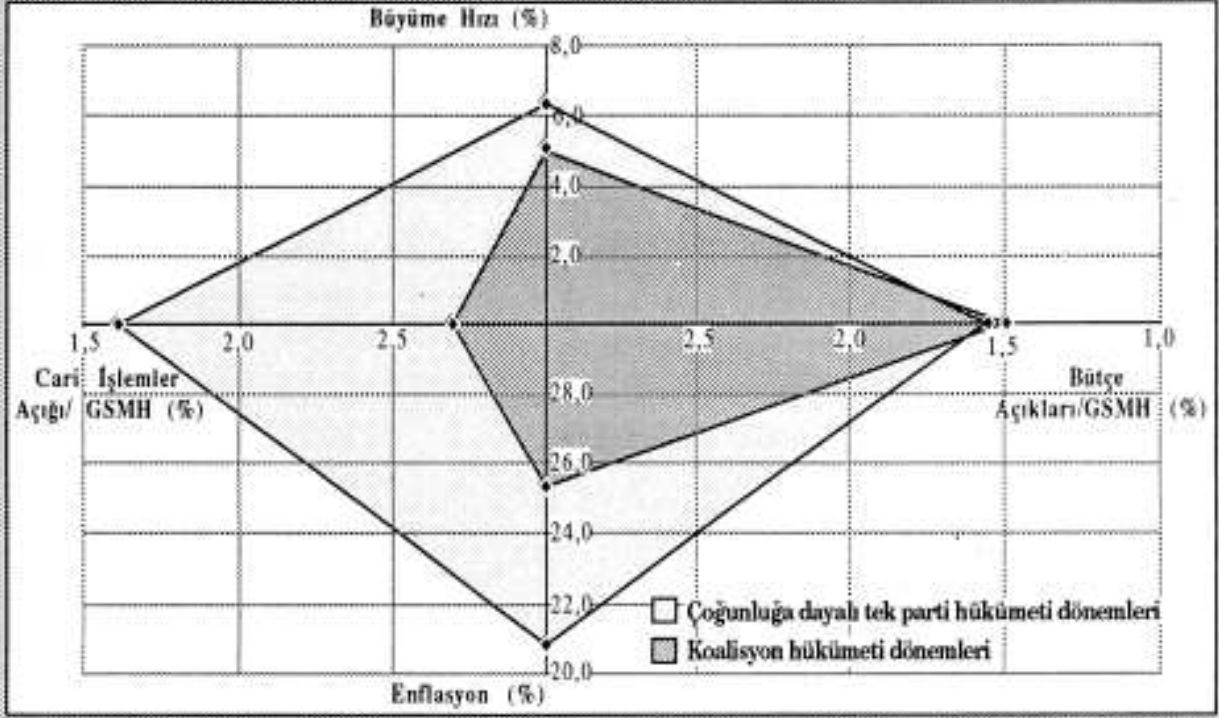
Yürütülen analizde 1950-1960, 1966-1970 ve 1983-1990 dönemleri arasında çoğunluğa dayalı tek parti hükümetlerinin, buna karşın 1961-1965 ve 1971- 1980 dönemlerinde ise koalisyon hükümetlerinin görev yaptığı saptanmıştır. 1980-1983 arasındaki Danışma Meclisi dönemi ise analizlere dahil edilmemiştir.

Söz konusu dönemlere ilişkin bazı temel ekonomik göstergelerin gelişimi ise "elmas" analizi adıyla bilinen yöntemden yararlanarak çıkarılmıştır. Ülkenin ekonomik gelişimindeki performansını ölçebilecek göstergeler olarak; GSMH'nin reel büyüme oranı, bütçe açıkları/GSMH, enflasyon ve cari işlemler açığı/GSMH olarak belirlenmiştir.

Bu göstergelerin seçilmesinin temel nedeni GSMH'daki reel büyüme oranının ekonomideki üretim artışını belirlemesi, bütçe açıklarının kamunun ekonomiye getirdiği yükü özellikle de harcamaların düzeyini göstermesi, cari işlemler açığının düzeyinin ülkenin dış ekonomik ilişkilerindeki gelişmeleri tanımlaması ve enflasyonun ulaştığı düzeyin ise uygulanan ekonomik politikaların başarısını belirlemesidir.

Bu analizde seçilen göstergelerin eksenler üzerindeki yeri belirlendikten sonra bu noktaların birleştirilmesiyle bir kapalı alan oluşturulmaktadır. Yaratılan alanın büyüklüğü ise ekonomik performansın düzeyini göstermektedir.

Hükümetlerin Yapısı ile Ekonomik Gelişme Arasındaki İlişki

Kaynak: Veriler Pakdemirli ile DIE ve DPT'nin çeşitli yayınlarından derlenmiştir.

Alan büyüdükçe ekonomideki olumlu gelişmelere işaret etmektedir. Grafiğin dört ekseninde de eksenlerin kesişim noktasından uzaklaşılması gelişmelerin olumlu olduğunu göstermektedir. Enflasyon oranının, bütçe açıklarının ve cari işlemler açığının GSMH'ya oranının gösterildiği üç ekseninde kesişim noktasından uzaklaşıldıkça sıfır değerine ulaşmakta, daha sonra enflasyon ve açıklar için negatif (fazla) değerlere ulaşmaktadır. Büyüme hızında ise kesişim noktasına yaklaştıkça sıfır değerine daha sonra ise negatif değerlere erişilmektedir. Bunun nedeni, ekonomik performansın "elmas'ın büyüklüğü ile ifade edilmesi ve ekonomik büyümede ulaşılan pozitif değerlerin olumlu gelişme anlamına gelmesidir. Diğer üç değişken için ise, tersi durum sözkonusudur. Diğer bir deyimle ulaşılan pozitif düşük değerler açıkların kapatılması ya da enflasyonun düşürülmesi anlamını taşımaktadır.

Daha önce belirlenen koalisyon ve çoğunluğa dayalı tek partili hükümetler dönemine ilişkin GSMH'nın reel büyüme oranı, bütçe açıkları/GSMH ve cari işlemler açığı/GSMH oranıyla enflasyon oranlarının ortalamaları saptanmıştır. Koalisyon hükümetleri döneminde GSMH'da reel olarak ortalama yüzde 5.11 artış sağlanırken çoğunluğa dayalı tek parti hükümetleri döneminde bu oranın ortalama yüzde 6.30 olduğu saptanmıştır.

Ortalama enflasyon ise koalisyon döneminde yüzde 25.35 diğ erinde yüzde 20.79 olmuştur. Bütçe açıklan/GSMH oranı koalisyonda yüzde 1.49 olurken diğ erinde yüzde 1.55, cari işlemler açığı/GSMH oranı ise koalisyon dönemlerinde ortalama yüzde 2.70 diğ erinde yüzde 1.61 olarak gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi koalisyon döneminde diğ er döneme oranla sadece bütçe açıklarının/GSMH'ya oranında başarılı olunmuştur.

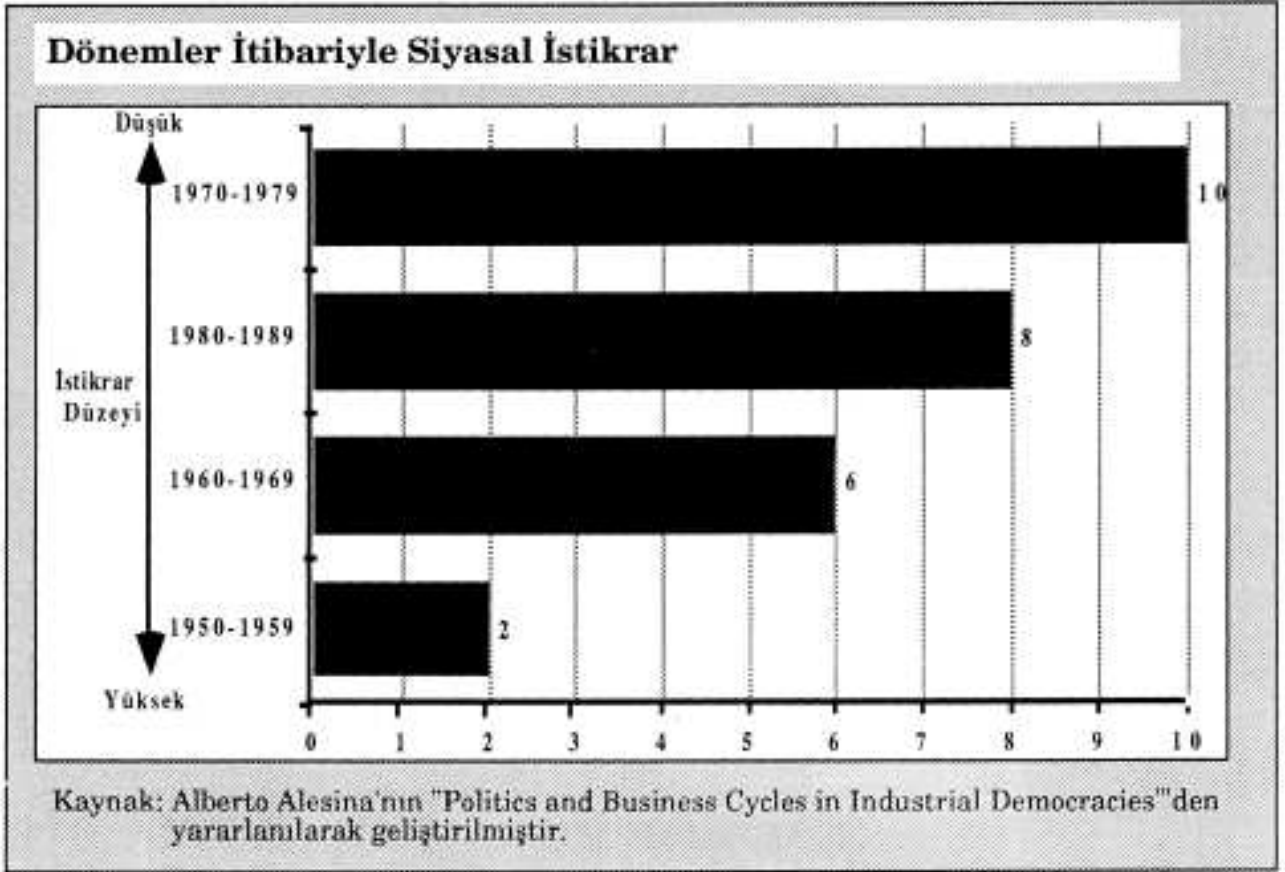
Bu göstergelerin çevrelediği alanlar karşılaştırıldığında koalisyon döneminin alanı çoğunluğa dayalı tek parti hükümetleri dönemine göre çok daha küçüktür. Sonuç olarak çoğunluğa dayalı tek parti hükümetleri döneminin koalisyon dönemlerine göre Türkiye'nin ekonomik kalkınma sürecinde daha etkin rol oynadığı söylenebilecektir.

4.2. SİYASAL İSTİKRAR VE EKONOMİK GELİŞME SÜRECİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Siyasal istikrarın ölçülenmesi zor olmasına karşın, bu konu araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Siyasal istikrarın ölçülenmesinde Alberto Alesina'nın çalışmasından yararlanılmıştır. Ülkemizde çok partili siyasi yaşama geçilmesinden sonraki gelişmeler 10'ar yıllık dönemlere ayrılmıştır. 1950-1959, 1960-1969, 1970-1979 ve 1980-1989 olmak üzere dört dönem oluşturulmuş ve incelenmiştir. Alesina'nın çalışmasında belirlenen değişkenler dışında sisteme hükümetlerin görev sürelerini gösteren bir değişken eklenmiş ve sözkonusu dönemler için değişkenler ayrı ayrı ele alınmıştır. Çalışmada siyasal istikrarı belirlemek üzere alınan göstergeler sırasıyla aşağıda verilmiştir.

- i) Dönem içinde hükümetin yapısı; çoğunluğa dayalı tek parti, iki partili koalisyon, üç ya da daha fazla ortaklı koalisyon, azınlık hükümeti (R-S Index) bulunması.
- ii) Dönem içinde siyasal sistemde temel değişiklik; diktatörlükten demokrasiye geçiş, v.s.
- iii) Dönem içinde kurulan hükümetlerin ortalama süreleri; dönem içinde seçim dışında hükümet değişikliği olmadığı varsayımına göre elde edilen sürenin gerçekleşen süreyle karşılaştırılması.
- iv) Dönem içinde erken seçimin bulunması.
- v) Dönem içinde etkin bir aşın sağ görüşlü partinin varlığı.
- vi) Dönem içinde etkin bir komünist partinin varlığı.
- vii) Dönem içinde etnik ve bölgesel çatışmaların varlığı.
- viii) Dönemde siyasi görüşleri farklı hükümetlerin varlığı.

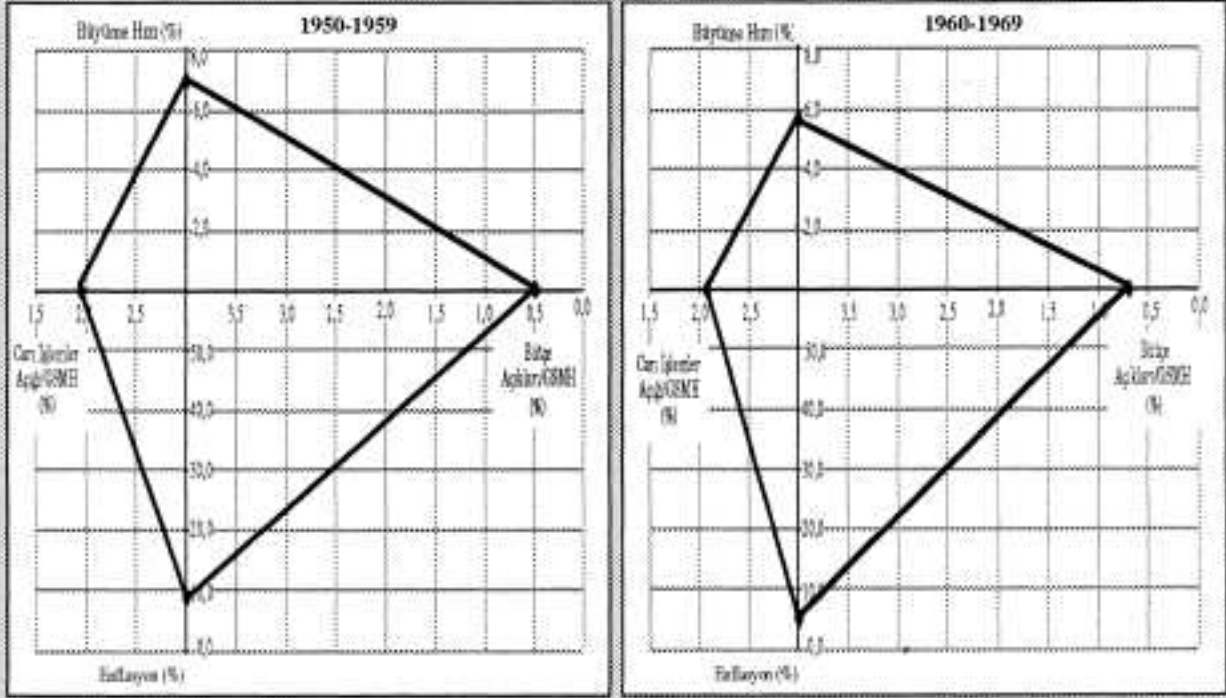
Bu faktörlerden hareketle yapılan değerlendirme sonucunda siyasi istikrar sıralaması daha istikrarlıdan başlamak üzere 1950-1959, 1960-1969, 1980- 1989 ve 1970-1979 dönemleri olarak bulunmuştur. 1960-1969 dönemi ile 1980-1989 dönemi arasında siyasi istikrar göstergesi açısından az bir fark görülürken 1950-1959 döneminin diğerlerine oranla oldukça farklı olduğu saptanmıştır. Bunun temel nedeni büyük ölçüde çok partili döneme geçişin başlangıcı olması, yönetimde tek bir partinin dönem sonuna kadar yürütme görevini üstlenmesidir.

Diğer yandan bu dönemlere ilişkin ekonomik gelişmeler ise daha önce açıklanan "elmas" analiziyle değerlendirilmiştir. Bu dört dönemin incelenmesi sonucunda, Türkiye'nin ekonomik performansının giderek düştüğü görülmektedir. Ancak burada gözardı edilmemesi gereken bir nokta ekonominin ulaştığı büyüklüğün önceki dönemlerle mukayese edilemeyecek boyutudur.

Analiz sonucunu gösteren "elmasların" en büyüğü 1950-1959 döneminde yer almıştır. Siyasal istikrar göstergesine göre de bu dönem diğerlerine oranla en istikrarlı dönemdir. Söz konusu dönemde GSMH'nın ortalama reel büyüme oranı yüzde 6.98'e ulaşmış, enflasyon yüzde 8.8 düzeylerinde kalmıştır.

Dönemler İtibariyle Ekonomik Gelişme (1950-1959)-(1960-1969)

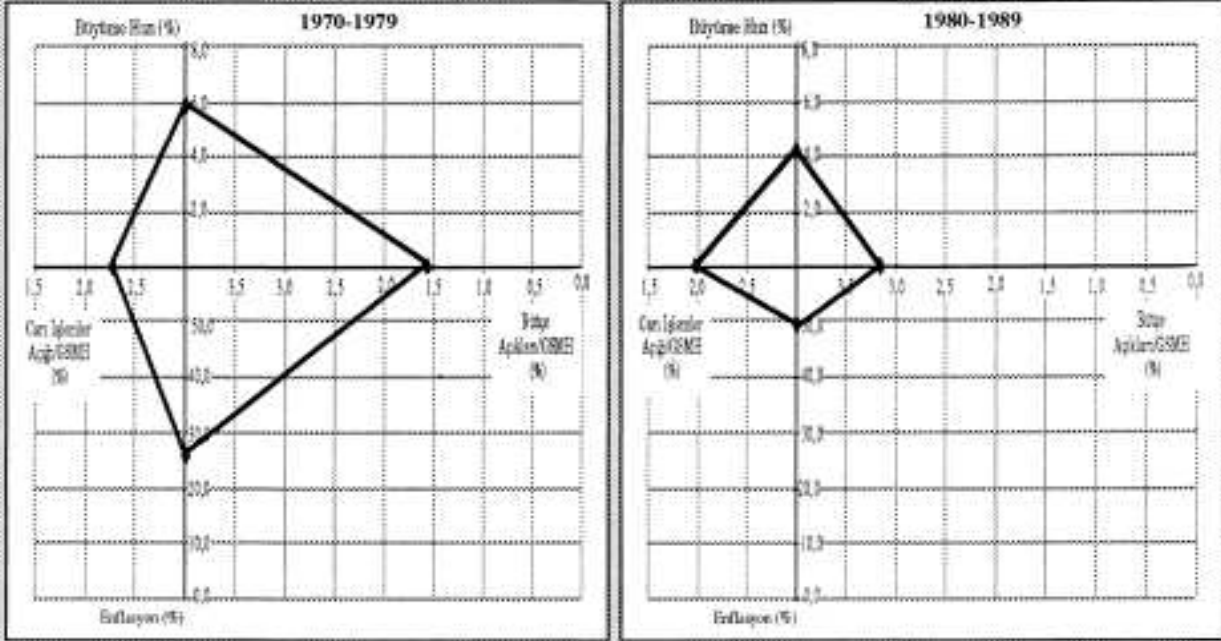

Kaynak: Veriler Pakdemirli ile DIE ve DPT'nin çeşitli yayınlarından derlenmiştir.

Bütçe açıklarının GSMH'ya oran yüzde 0.48 iken cari işlemler açığı/GSMH ise yüzde 1.95 olmuştur. Ancak siyasal istikrar göstergesi ile ekonomik gelişme göstergeleri karşılaştırıldığında 1960-1969 dönemi de uyum içindedir. 1960- 1969 döneminde "elmas"ın alanı bir önceki döneme göre azalmıştır. Enflasyonda yüzde 4.99 daha iyi bir sonuç elde edilmesine karşın büyüme daha önceki döneme göre yavaşlamış ve ortalama yüzde 5.68 düzeyinde kalmıştır. Bütçe açıkları/GSMH ve cari işlemler açığı/GSMH oranları ise yine 1950-1959 dönemine göre artarak sırasıyla yüzde 0.69 ve yüzde 2.07 düzeylerine ulaşmıştır. Kısaca üç göstergede "elmas"ın alanını daraltan yönde bir gelişme izlenmiştir. Bu dönemin siyasal istikrar göstergesinin bir önceki döneme göre daha olumsuz olmasıyla ekonomik açıdan elde edilen sonuçlar arasında paralellik bulunmaktadır.

Söz konusu ilişki ortalama büyümenin yüzde 5.85, ortalama enflasyon oranının yüzde 25.71, bütçe açıkları/GSMH ve cari işlemler açığı/GSMH oranının sırasıyla yüzde 1.56 ve yüzde 2.27 olduğu 1970-1979 dönemi 1950-1959 ve 1960-1969 dönemine göre siyasal istikrar göstergesi açısından da daha yetersiz düzeyde olup ekonomik göstergelerinin çevrelediği alan bu dönemde daha küçüktür.

Dönemler İtibariyle Ekonomik Gelişme (1970-1979)-(1980-1989)

Kaynak Veriler Pakdemirli ile DIE ve DPT'nin çeşitli yayınlarından derlenmiştir.:

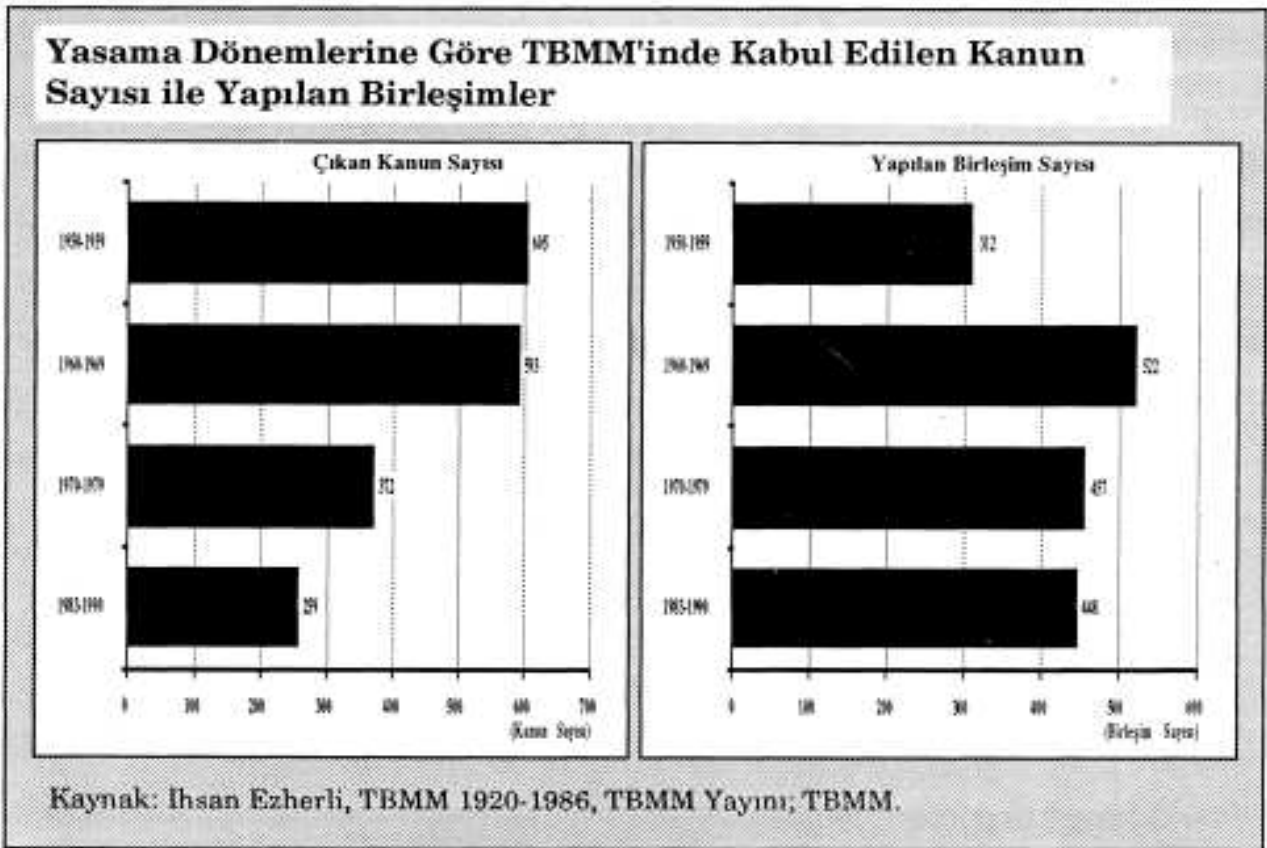
Siyasal istikrar göstergesi 1970-1979 dönemine göre daha olumlu olmasına karşın 1983-1989 döneminde ise ekonomik gelişme göstergelerinin daha yetersiz olduğu görülmüştür. Bu dönemde GSMH'nin ortalama reel büyüme oranı yüzde 4.24 olarak gerçekleşmiş, enflasyon ortalama yüzde 49.47'e erişmiş, bütçe açıkları/GSMH oranı ise yüzde 3.15 düzeylerine çıkmıştır. Buna karşın cari işlemler açıkları/GSMH oranı önceki döneme göre olumlu gelişme göstererek yüzde 1.97 düzeyine düşmüştür.

Ancak 1970-1979 döneminin ikinci yarısındaki ekonomik gelişmelerin bu dönemi olumsuz etkilediği söylenebilir. Çünkü 1970-1979 dönemi ikinci yansının (1975-1979) ekonomik göstergeleri 1980-1983 dönemine göre daha yetersizdir. 1975-1979 döneminde yüksek enflasyon (yüzde 45.63), düşük reel büyüme hızının yanısıra (yüzde 3.53), bütçe açığı/GSMH oranı yüzde 2.4 ve cari işlemler açığının GSMH'ya oranı ise yüzde 4.3 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Tüm bu gelişmeler değerlendirildiğinde, siyasi istikrarın Türkiye'nin ekonomik gelişmesi üzerinde önemli rol oynadığı söylenebilecektir.

4.3. DÖNEMLERE GÖRE KABUL EDİLEN KANUN SAYISI VE BİRLEŞİMLER

Ekonomik gelişme sürecinde mecliste kabul edilen kanun sayısı ilk iki dönemde diğer dönemlere göre yüksek olmuştur. Bu dönemlerden özellikle 1970-1979 arasındaki yasama dönemlerinde kabul edilen ortalama kanun sayısı düşük düzeylerde gerçekleşmiştir. 1983-1990 döneminde daha az sayıda kanun kabul edilmesine karşın Bakanlar Kurulu'nun Kanun Hükmünde Kararname çıkarma yetkisi sayısının düşük olmasının temel nedenlerinden birisidir. Bu sayılarla ekonomik gelişme arasında ilişki olduğunu söylemek zor olsa da ekonomik göstergelerin daha olumlu olduğu dönemlerde meclis tarafından kabul edilen kanun sayılarının yüksek olması ilgi çekicidir.

Ortalama birleşim sayıları ise belirlenen son iki dönemin yasama dönemlerinde birbirine yakın gerçekleşmiştir. Ortalama birleşim sayısının en düşük olduğu dönem ise 1950-1959 arasındaki yasama dönemleridir. En yüksek sayıya ise 1960-1969 arasında erişilmiştir. Etkinlik göstergesi olarak birleşim başına kabul edilen kanun sayısına bakıldığında 1950-1959 dönemi 1.59 ile en yüksek değere ulaşmakta bu dönemi sırasıyla 1.14 ile 1960-1969, 0.81 ile 1983-1990 izlenmiştir. 1983-1990 yılında daha önce belirtilen Kanun Hükmünde Kararname olanağı gözönüne alındığında, bulgularla ekonomik gelişme arasında tesadüfi bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Ancak iki değişken arasında bire bir ilişki bulunmamasına karşın her iki göstergenin uyum içinde olması dikkat çekmektedir.

KAYNAKLAR

- * Alesina, Alberto (1989). "Politics and Business Cycles in Industrial Democracies," *Economic Policy*, Nisan 1989.
- * Almond, Gabriel A., ed. (1974). *Comparative Politics Today: A World View*, Boston: Little, Brown & Co.
- * Bayrak, Orhan (1992). *Türkiye'yi Kimler Yönetti (1920-1992)*, İstanbul: Yılmaz Yayınları A.Ş.
- * Blondel, J. (1973). *Comparative Legislatures*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall Inc.
- * Boynton, G.R. and Chong Lim Kim, ed. (1975). *Legislative Systems in Developing Countries*, Durham, NC: Duke University Press.
- * Carter, Gwendolyn M. and John H. Herz (1970). *Government and Politics in the Twentieth Century*, London: Thame And Hudson.
- * Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, *İstanbul: iletişim Yayınları*.
- * Davidson, Henry A. (1955). *Handbook of Parliamentary Procedure*, New York: The Ronald Press Company.
- * Demiral, Cafer (1973). *Türkiye'nin 42 Hükümeti (25 Nisan 1920-15 Nisan 1973)*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- * Ezherli, İhsan (1986). *TBMM 1920-1986*, Ankara: TBMM yayını.
- * Frank, Elke, ed. (1966). *Lawmakers in a Changing World*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall Inc.
- * *Gençkaya, Ömer Faruk (1990) The Impact of Organizational Attributes on Legislative Performance: A Structural-Functional Analysis of the Grand National Assembly of Turkey, 1983-1987, yayınlanmamış doktora tezi.*
- * Grumm, John G. (1973). *A Paradigm for the Comparative Analysis of Legislative Systems*, Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- * IPU (Inter-Parliamentary Union) (1986). *Parliaments of the World, A Comparative Reference Compendium*, 2nd Edition, New York: Facts on File Publications.
- * Kalaycıoğlu, Ersin (1980). "Why Legislatures Persist in Developing Countries: The Case of Turkey," *Legislative Studies Quarterly*, 5: 123-140.
- * Kalaycıoğlu, Ersin ve Ali Yaşar Sanbay, eds. (1986). *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- * Kornberg, Aileen and Lloyd D. Musolf, eds. (1970). *Legislatures in Developmental Perspective*, New York: David McKay.
- * Loewenberg, Gerhard, ed. (1971). *Modern Parliaments*, New York: Adline-Atherton Inc.
- * Packenham, Robert A. (1970). "Legislatures and Political Development," in Kornberg and Musolf eds.
- * Pakdemirli, Ekrem (1991). *Ekonomimizin 1923'den 1990'a Sayısal Görünümü*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- * Palmer, Monte and Larry Stern, eds. (1971). *Political Development in Changing Societies*, London: D.C. Heath & Company.
- * Paxton, John (1974). *World Legislatures*, London: The Macmillan Press Ltd.
- * Soysal, Mümtaz (1984), "Temel Nitelikleriyle 1961 ve 1982 Anayasaları (Karşılaştırmalı)," Anayasa *Yargısı*, Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayını.
- * Spengler, Joseph (1971). "Democratic Political Systems as Vehicles for Economic Development," in Palmer and Stern eds.
- * TBMM (1984). *TBMM Albümü 17. Dönem*, Ankara.
- * TBMM (1989). *TBMM Albümü 18. Dönem*, Ankara.
- * TBMM (1992). *TBMM Albümü 19. Dönem*, Ankara.
- * Turhan, Mehmet (1989). *Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası*, Diyarbakır: DÜHF Yayınları.
- * Weinbaum, Marvin G. (1975). "Classification and Change in Legislative Systems: With Particular Application to Iran, Turkey, and Afghanistan," in Boynton and Kim eds.
- * Wheare, K.C. (1968). *Legislatures*, London: Oxford University Press.